

ÁRKAY BERTALAN TEMPLOM- ÉPÍTÉSZE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

URBÁN ERZSÉBET – VUKOSZÁVLYEV ZORÁN

BME Építészettörténeli és Műemléki Tanszék, Budapest

Absztrakt

A második világháborút követő gyors politikai hatalomátrendeződés jelentős hatást gyakorolt az addig a társadalom életét meghatározó egyházak működésére. A demokratikus államrend felszámolásával megindult egyházellenes folyamatok a kommunizmus majd szocializmus alatt teljes mértékben igyekeztek ellehetetleníteni az egyházak működését, a vallásosság felszámolását célozták – mindez természetesen a templomépítészetben is jelentős változásokat hozott. A hazai egyháztörténet-tudomány már feltárta a külső hatások és belső folyamatok eredményeit – miként egyházaink működése sem szűnt meg, akként a templomépítészet is változó tendenciákkal és intenzitással, de folyamatos maradt a rendszerváltásig tartó mintegy négy évtized alatt. Tanulmányunk a két világháború közötti modern templomépítészetünk legismertebb alkotójának, Árkay Bertalannak 1945 után épült templomait vizsgálja építész-alkotói megközelítésből. Az építészeti elemzések által felrajzolható tendenciaváltások a második világháborút követő két évtized hazai templomépítészetének árnyaltabb képét adják.

Kulcsszavak

alkotói megközelítés · modernizmus · építész ouvre · Árkay Bertalan

1. ELŐSZÓ AZ ALKOTÓI MEGKÖZELÍTÉSŰ TEMPLOM-ÉPÍTÉSZETI TÖRTÉNETÍRÁSHOZ

A társadalom átalakulási folyamatait alapvetően jól modellezi az építészeti tendenciaváltás, ami kiegyensúlyozottá teheti a II. világháború előtti és utáni templomépítészet értékelését is. Az építészettörténettel foglalkozók kiemelt figyelmét ugyanakkor a II. világháborút követő időszak kapcsán a templomépítési tevékenység bemutatása alapvetően elkerülte mindedig – ennek jól magyarázható oka a negyvenes évek végével lezajló politikai váltás, mely ideológiai cezúrát is jelentett. Az egyes kivételes esettanulmányokon túl a kutatók nem foglalkoztak áttekintő jelleggel a templomépítéssel¹ – ezt a hiányt hivatott pótolni már az ezredfordulóhoz közeledve meginduló, revidáló építészeti kritika.² E folyamat-jellemzőt elemezve azt a kutatási hipotézist kívánjuk bizonyítani, hogy

1 A szocializmus időszakában készült építészettörténeti munkáknál az ideológia háttérből adódóan nem igazán kívántak foglalkozni a szakrális építéssel – Rados Jenő '74-es könyve Csaba László cserépváraljai és Pomsár János rákoskeresztúri krematóriumát közli, az alábbi felvezetéssel: „Kultikus rendeltetésű és jellegű építkezések, megváltozott szemléletű korunkban, a múlthoz képest veszítettek jelentőségükből”, lásd az elérhető újabb kiadást: Rados Jenő: *Magyar építészettörténet*. Terc, Budapest 2013. 345-350. A rendszerváltás után készült – mind ezidáig – leggazdagabb áttekintést nyújtó összefoglaló hazai építészettörténettel foglalkozó munka vélhetően terjedelmi korlátai miatt (Makovecz pszeudo-szakrális farkasréti ravatalozóját kivéve) nem foglalkozik templomépítéssel: Ferkai András: *Építészeti a második világháború után*. In: Sisa József - Dora Wiebenson (eds.): *Magyarország építészetének története*. Vince Kiadó, Budapest 1998. 305-329. A szakrális építészetre érintő publikációs megjelenésekről a '48-at követő kommunizmus-szocializmus időszakából: Vukoszávlyev, Zorán: *Perception of Latin America's church architecture in the time of II Vatican Council - Studies from East-Central Europe: La percepción de la arquitectura eclesial latinoamericana en la época del Concilio Vaticano II. - Estudios desde la Europa centro-oriental. Actas del Congreso Internacional de Arquitectura Religiosa Contemporánea IV*. (2015) Paper Borrador 01-6.

2 Lantos Edit: Három-négy egyszerű pasztellszín – A II. Vatikáni Zsinat liturgikus rendelkezéseinek hatása a templomokra és a templomba járókra. *Utóirat – Post Scriptum VIII./46*. (2008) 42-46.; Dóczy Erika: „Míg kövekből templomot emelnek, kövekként maguk is templommá épüljenek...” – Szakrális építészet Magyarországon 1945-1989. *Utóirat – Post Scriptum VIII./46*. (2008) 47-51.; illetve legújabban kifejezetten a legnagyobb magyarországi egyházat illetően: Lantos Edit: *Római katolikus templomépítészet Magyarországon 1945 után – Az 1945 és 1957 közötti időszak. Művészettörténeti értesítő Vol.58*. (2009) No.2. 223-244. Építészettörténeti vonatkozásban átfogó, korszakokra vonatkozó elemzések tárgyát képező írásokban Simon Mariann tematikusan már bevonta az elemzésekbe a szakrális építészetet is: Simon Mariann: *Minták és módszerek – A hetvenes évek hazai építésze és a karakter. Építés- Építészettudomány Vol.29*. (2001) No.3-4. 347-360.

e viszonylag korlátozott feltételek között is fennmaradó templomépítési tevékenység a korábbi (negyed évszázadot felölelő) korszakhoz hasonlóan – eltérő intenzitású időszakokkal, de – az építőművészet felgyorsuló ütemű változásaival a szakrális építészetben is megjelent.³

Az utóbbi két évtized rész kutatásai rámutattak, hogy felhagyhatunk azzal az axiómával, hogy a II. világháborút követő politikai diktatúra 40 éve alatt nem volt templomépítészet Magyarországon. Bár kétségkívül az első félszázadhoz képest lecsökkent a templomépítések száma, de talán éppen ezért jóval markánsabban jelennek meg a hazai modern építészet stílusirányzatainak jellemzői a létrejött templomoknál. A '45 utáni korszak előzményeként tehát új diskurzusba kerül a két világháború közötti korszak modern építésze: jelentős alkotók életútjának folytonosságáról, stílári irányzatok továbbéléséről és kialakult építési gyakorlatok (lassan csökkenő erejű, de) megmaradó lendületéről beszélhetünk közel két évtizeden át. A formai vonatkozásokban tapasztalható visszafogottság és elcsendesedés azonban kétségkívül önvédelmi reakció az egyházellenességre. Az '50-es évek végétől a nemzetközi tendenciákhoz újra kapcsolódó magyar építőművészet esztétikai és szerkezetépítési újításai az egyházellenes körülmények között is tovább élő templomépítészetben is megjelentek, folytatva ezáltal a század első felének folyamatait.

Az áttekintés árnyalt képet kíván adni a két világháború között jelentős építészeti munkásságot felmutató Árkay Bertalan (1901-1971) II. világháborút követő templomépítészeti tevékenységéről. Épületein és tervein keresztül bepillantást kíván nyújtani az új világrendben megvalósult, a korabeli szűkös egyházi építkezések lehetőségeinek típusairól, ezzel vázlatot kíván felállítani a '45 utáni szakrális építészetünk tendenciáiról az első két évtizedet illetően. Nem utolsó sorban az alkotó személyén keresztül bizonyítani kívánja, hogy építőművészetünk alkotói folytonossága – ha szerényebb keretek között is – ezen lelkileg legfontosabb épülettípus építési gyakorlatában (is) folytonosságot mutat a két világháború közötti progresszív modern vagy épp a hagyományokat jobban elfogadó törekvéseivel.

3 Az összefüggések kiemeléséről lásd: Vukoszávlyev, Zorán: *Church At The Border - Church Architecture in Hungary from the start of 20th Century*. In: Giorgio Della Longa, Antonio Marchesi, Walter Zahner (szerk.): *Arte Architettura Liturgia Esperienze internazionali a confronto 6: Atti dell'8° Convegno Internazionale Venezia 21 e 22 ottobre 2010*. Alcion Edizioni, Venezia 2014. 17-41.

2. TÖRTÉNETI KÖRNYEZET JELLEM- RAJZA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐ KÉT ÉVTIZEDBŐL

A hazai templomépítészet második világháborút követő, mintegy 40 évet átölelő időszakára vonatkozó folyó kutatásunknak⁴ már korai időszakában felmerült az igény, hogy a történelemtudomány által már megállapított, az államhatalom egyházpolitikájának változásaival azonosítható szakaszhatárok figyelembe vételével azonosítsuk az 1945-1985 közötti templomépítészet korszakhatárait is. A II. világháború befejeztét követő évek gyors társadalmi és politikai átalakulása miatt az egyházak helyzete is jelentősen változott.⁵ A földtulajdon államosítása (1946) az egyházak anyagi háttérbázisának, az egyházzal szoros kapcsolatban álló civil szervezetek működésének betiltása és az iskoláinak államosítása (1948), majd pedig a hitoktatás korlátozása (1950) társadalmi kapcsolatai ellehetetlenítését célozta. Az egyházak vezetőinek és alsópapságának személyi létbiztonságát veszélyeztető meghurcoltatások és perek (1948-51) illetve a szerzetesrendek betiltása (1950) a működés feltételeit kívánták elbizonytalanítani a hatalom részéről. 1951-től kezdve teljes felügyelet valósult meg az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) létrehozásával, mely nagyon szigorú korlátozásokhoz vezetett a belső egyházi kommunikáció ellenőrizhetőségében, ami ugyanakkor kihatott természetesen a templomépítés erővel történő szabályozására is.⁶ Az állam mindent elkövetett a belső hierarchia szétfeszítésében is: az alulról szervezett, vallás független alapon hirdetett békepapi mozgalom, a lassan kialakuló besúgó rendszer, majd az apolitikusnak kikiáltott Népfront mozgalmon (1954) keresztül a lojális, együttműködő papi, majd felsővezető réteg szembeállítására törekedett a

kevésbé engedékeny vezetők tekintélyének megingása érdekében. Nagy Imre kormányzati időszakában (1953-55) viszonylagos enyhülés volt tapasztalható, de az '56-os forradalmi eseményekhez vezető folyamatok, a még mindig nagy tekintélyű egyházi vezetők egyértelmű szerepvállalása, majd a felkelés háborús leverése nem hagyott kétséget a vallásosság és hitélet mellett elkötelezett emberek sorsát illetően. Bár a hatalmi szigort megtestesítő Állami Egyházügyi Hivatal többször is átszervezték, az állam és egyházak közötti együttműködést szorgalmazó, lojalitást kívánó Béketanács létrehozása (1958) és a „reakciós, restaurációra törő államellenes egyházi személyek” ellen eszközölt kegyetlen letartóztatások újabb nagy hulláma (1958-61) minden addigi reményt felszámolt. Az államhatalom néhol erőteljesebb, néha megengedőbb, de mindenféleképpen egyházellenes viszonyulása meghatározta nemcsak az egyház működését, de a hívek mindennapi életére is ráhatással volt. A folyamat az 1963-64-es évekkel vett fordulatot, amikor is a legnagyobb magyarországi egyház, a római katolikuság helyzete is normalizálódni kezdett: az 1963. évi általános amnesztia kapcsán több '56-ban bebörtönzött papi személy szabadul fel illetve az 1961-es koncepciók perek ítéleteit is részben feloldják. Még ugyanazon évben a diplomáciai kapcsolatok több mint egy évtizedes szünete után a magyar állam felveszi a kapcsolatot a vatikáni Szentszékkal és rövid egy év leforgása alatt részleges megállapodások születnek (elsőként a szocialista blokk országai közül). Ez a nemzetközileg is elismert nyitás éve adja tehát korszakhatárunk végét.

Míg a történettudomány oldala felől már az 1980-as években megindult az egyháztörténet feltárása⁷, és ez csak felerősödött a rendszerváltás óta, – legfőképp pedig egyes egyházakat érintő korábban titkosan kezelt dokumentumok nyilvánosan kutathatóvá tételével, – addig az építészettörténet írás éppen csak az utóbbi években kezd átfogó áttekintéseket adni a korszakról. A hazai egyháztörténet-kutatáshoz kapcsolódva kiemelten fontosnak tartjuk a közvetlen kapcsolódást, ezért építészettörténeti periodizációnk egyrészt alkalmazza az egységesedni látszó történeti korszakolásokat, másrészt éppen az építészeti vonatkozásokkal alátámasztja vagy épp hangsúlyozza egyes események fontosságát. Mindez nem vitatja el

4 Átfogó kutatások tekintetében: <www.szakralis.hu>, illetve kifejezetten a 20. század második felének hazai szakrális építészetéhez kapcsolódóan: <www.egyhaziépiteszet.wordpress.com>

5 Balogh Margit: „Isten szabad ege alatt” – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között. In: Balogh Margit (szerk.): *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után*. Kossuth Kiadó, Budapest 2008. illetve: Balogh Margit: *Egyházak a szovjet rendszerben (1945–1989)*. In: Kolléga Tarsoly István (főszerk.): *Magyarország a XX. században*. 2. köt. Babits Kiadó, Szekszárd 1997, 386-439.

6 A korszak legfontosabb politikai döntései, melyek meghatározták a katolikus egyház mozgásterét is: Völgyesi Zoltán: *A kommunista egyházpolitika szakaszai Magyarországon 1948-tól 1964-ig*. In: *Mediárium* (Társadalom – egyház – kommunikáció) Vol. 5. (2011) No. 4.; tágabb összefüggésekbe helyezve: Balogh Margit: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005*. 2. köt. 1944–2005. *História*–MTA Történettudományi Intézete, Budapest 2005.

7 Gergely, Jenő: *A katolikus egyház Magyarországon 1944-1971*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1985. – illetve: Nagy, Mihály Zoltán – Zombori, István (eds.): *Állam és egyház kapcsolata Kelet-Közép-Európában 1945-1989 között – Intézmények és módszerek*. Budapest, METEM Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány 2014.

Állami intézkedések, mely a római katolikus egyház életére jelentősen hatottak

- 1945.03.17. **Ideiglenes Nemzeti Kormány földreformja**
- 1945.04.06. Angelo Rotta apostoli nunciusus kénytelen elhagyni az székelyföld és Magyarországot
- 1946.02.01. Magyarország köztársaság, **egyház közjogi szerepe megszűnik**
- 1947.12.04. Országgyűlés megszavazza a felekezeti egyenjogúságát
- 1948.04. Szent István Társulat nyomdájának államosítása
- 1948.06.16. **Törvény az egyházi iskolák államosításáról** (1948:XXVIII. tc.)
- 1949-1950. **Letartóztatások első nagy hulláma**
- 1950.09.07. **Szerzetesrendek működési engedélyének megvonása, szerzetesházak lefoglalása**
- 1950.09.15. Iskolai hitoktatás törvényi szabályozása
- 1951.05.18. Létrehozzák az **Állami Egyházi Hivatal** (ÁÉH)
- 1951.07-08. Békepapok a püspökségekre
- 1958. június 10., 1959. május 12., 1960. március 1. PB határozatok az ÁÉH megváltozott működéséről
- 1958-1961. Letartóztatások második nagy hulláma
- 1963.03.21. **Általános amnesztia**

- 1945.03.29. Serédi Jusztimán Esztergom bíboros érseke meghal
- 1945.08.16. XII. Piusz pápa Mindszenty József veszprémi püspököt nevezi ki esztergomi érsekké
- 1946.02.18. XII. Piusz pápa bíborosi méltóságra emeli Mindszenty-t

1951. Hercegrámsági pozíció a pápa megszünteti

- 1957.06.16. Vatikáni dekrétum a papok politikai szerepvállalásáról
- 1962.10.11. – 1965.12.08. **II. Vatikáni Zsinat**
- 1964. **Szentszék megállapodást kötött a Kádár-kormánnyal**

Szentszéki intézkedések, mely a magyarországi római katolikus egyház működésére jelentősen hatottak

01 Egyházi építészettünket meghatározó történelmi események

Tudományos munka korszakhatárai									
Periódusok fejezetei									
Szerző, cím, kiadás	1944-1949	1950-1951	1951-1956	1956-1964	1964-1971				
	A katolikus egyház a felszabadulástól a szeparációig	A katolikus egyház és a szocialista állam viszonyának szabályozása	A Grösz-peritől az 1956-os (ellen)forradalomig	A katolikus egyház az 1956-os (ellen)forradalomtól az 1964-es részmegállapodásig	Az 1964-es rész-megállapodástól Mindszenty József bíboros távozásáig				
	1945-1964	„Vallásszabadság”, Egyházüldözés, Népfront							
Balogh Margit: <i>Egyházak a sovjet rendszerben (1945-1989)</i> . In: Kollega Tarsoly István (főszerk): <i>Magyarország a XX. században</i> . 2. kötet. Babilis Kiadó, Szekszárd, 1997, 386-439.	1945-1948	1949-1951	1951-1953	1953-1956	1957-1962	1963-1965			
	Die erste Phase der Zerschlagung der katholischen Kirche in Ungarn	Die zweite Phase der katholischen Kirche in Ungarn	Die dritte Phase der Zerschlagung der katholischen Kirche in Ungarn	Der Weg zur Revolution	Von der Ver-geltung bis zur Konsolidation	Verhandlungen zwischen der Ungarischen Volksrepublik und dem Vatikan			
Szabó Csabi: <i>Die katholische Kirche Ungarns und der Staat in den Jahren 1945-1965</i> . München, Verlag Ungarisches Institut München, 2003.	1945-1948	1949-1950	1951-1964	A szerzetesrendek feloszlatásától a részleges megállapodásig					
	Die erste Phase der Zerschlagung der katholischen Kirche in Ungarn	Die zweite Phase der katholischen Kirche in Ungarn	Die dritte Phase der Zerschlagung der katholischen Kirche in Ungarn						
Borsóy Pál Gerő, Lukács László: <i>Az elnyomottságból a szabadságba</i> . Budapest, Vigilia Kiadó, 2005.	1945-1948	1949-1950	1951-1964	1964-1977	1977-1986	1986-1988	1988-1990	1990-2001	
	Öntudatra ébredés: A második világháború végéig Mindszenty bíboros leltározatosság	A megpróbáltatás: Mindszenty bíboros ellátéséről az első „modus vivendi” aláírásáig	A megállatartás: A szerzetesrendek feloszlatásától a részleges megállapodásig	Kéretelmű újrafelújítás: A részleges megállapodástól Mindszenty bíboros haláláig	A megvesztett fa közöttül: Kádár János római látogatásától Léklai László haláláig	A múlt öröksége: Változatlan keretben/keiretben - egy új élet csírái	A rendszerváltozás időszakai: Egyház és politika	A rendszerváltozás utáni időszak: A múlt öröksége: Változatlan keretben/keiretben - egy új élet csírái	Az egyház a szünet után: A szünet utáni időszak: A múlt öröksége: Változatlan keretben/keiretben - egy új élet csírái
Valúch Tibor: <i>Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében</i> . Budapest, Osiris Kiadó, 2005.	1948-1953	1953-1955	1955-1956	1956-1958	1958-1964				
	A szűkebb értelemben vett Rákosi-korszak	A Nagy Imre-féle „új irányvonal”	Vissarendezés és a forradalom	A Kádár-korszak első éveiben	Egypárti politikai kettősség				
Vilgyesi Zoltán: <i>A kommunista egyházpolitika szakaszai Magyarországon 1948-tól 1964-ig</i> . In: Mediaforum: <i>Társadalom – egyház – kommunikáció</i> 5. évf. 4. sz./2011	1948-1953	1953-1955	1955-1956	1956-1958	1958-1964				
	A szűkebb értelemben vett Rákosi-korszak	A Nagy Imre-féle „új irányvonal”	Vissarendezés és a forradalom	A Kádár-korszak első éveiben	Egypárti politikai kettősség				

02 Periódushatárok összehasonlító vázlata a történettudomány legfontosabb publikációi alapján

a történelmi feltárások és helyzetértékelések pontosságát, csak újabb aspektussal gazdagítja azok megítélését: itt most építészettörténeti vonatkozásokkal. Ehelyütt tehát indokolt a történeti forrásokkal foglalkozó egyház- és politikatörténet 1945-1989 közötti időszakára, és a téma területünk szempontjából kiemelten fontos, a II. világháborút követő két évtizedre vonatkozó szakaszolási rendszerek rövid áttekintése. (1. tábla) Tanulmányunk módszertana ezen főbb vázlatpontok mentén kívánja vizsgálni a legjellemzőbb építési formákat. Vizsgálatunkat a történettudományban eddig megjelent monográfiák korszakolási rendszereihez alkalmazkodva kívánjuk megadni. (2. tábla)

Az 1964-es korszakhatár sajátosan egybeesik jeles modern szemléletű építőművészeink alkotói működésének lezárultával is. Tervezői tevékenységük templomépítéssel érintkező területein teljes értékű munkásságukról is képet alkothatunk. Megemlíthetjük Kismarty-Lechner Jenő (1878-1962) oktatóként és alkotóként is meghatározó személyiségét, aki a két világháború közötti templomépítészet meghatározó alakja volt. Munkássága a II. világháború előtti évtizedben gyakorlatilag a historizmusból a reneszánsz pártázatos stíluskeresésen át a modern építészetbe vezetett – magántanárként a Műegyetem Ókori Építészet Tanszékén hallgatóival számos stílusgyakorlatot végzett templomtervezési feladatok kapcsán.⁸ Bár tevékenysége 1945 után természetesen az újjáépítésre koncentrált,⁹ de teoretikusként hatása jelentős a vizsgált időszakban. A gyakorló építészek közül egyértelműen kitűnik azonban Árkay Bertalan (1901-1971) tevékenysége, aki atyja nyomdokain haladva a Római Iskola frissítő erejű, releváns változásokat hozó alkotómódszerével meghatározó alakja volt a két világháború közötti templomépítészetnek. A Győrgyárvárosi (1929), valamint a Budapest-városmajori Jézus Szíve plébániatemplomok (1932-34) és a mohácsi Magyarok Nagyasszonya fogadalmi templom (1929-40) nem csak építészeti formaképzésével, de

8 Kismarty-Lechner Jenő oktatási tevékenységén belül megjelenő templomtervezési gyakorlatokra kitekintést ad a BME Építészettörténeti Tanszék Rajzgyűjteménye kapcsán: Krähling János (et.al.): Architectural drawing and education - Principles to the evaluation of the historic plan collection at Budapest University of Technology and Economics. *Architectura Hungariae* Vol.14. (2015) No.1. 7-18. Lásd továbbá: Krähling János – Baku Eszter (szerk.): Építészettörténeti rajztár 1. – A BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszékének rajzgyűjteménye. BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, Budapest 2016. No. 101607-101717.

9 A II. világháború után az öt magyar építész programnyilatkozatának egyik aláírója: Fischer József (et.al.): Az építészet háború utáni feladatai Magyarországon. *Tér és Forma* No.11 (1944-45) 158-159.

műszaki-szerkezeti megoldásaival is a legprogresszívebb alkotások e téma területén.¹⁰ E kiemelkedő alkotások mellett azonban munkássága jelentős része – legalábbis számszerűen – 1945 utánra esett: közel egy tucat templomot épített illetve újjátalalt meg az általunk vizsgált korszakban. Tanulmányunkban Árkay Bertalan alkotói személyiségén keresztül arra keressünk a választ, vajon a politikai változásokkal ideológiailag is terhelt időszakban a templomépítészet két világháború között elindult megújulási folyamata¹¹ miként élt tovább, folytatódhatott-e a modern építészet térnyerése szakrális építészetünkben – legfőképp a római katolikus egyházon belüli folyamatokat modellezve.

3. ÁRKAY BERTALAN MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁNI TEMPLOM-ÉPÍTÉSZETÉNEK HELYE HAZAI ÉPÍTÉSZETTÖRTÉNETÜNKBEN

Meglepő módon Árkay Bertalan életrajza nehezen fejthető fel a '45 utáni időszakot illetően. Általánosan ismert tény, hogy a Fővárosi Épülettervező Iroda munkatársa, vezető tervezője¹² lett, és néhány köz- valamint ipari épület (1950: Budapest V. kerületi Tanács épülete, 1952: Berente erőmű) említése mellett alapvetően egyházi vonatkozású munkáit hangsúlyozzák a visszaemlékezők.¹³ Helyreállítási feladatai közül kiemelkedik a budapesti Szépművészeti Múzeum – és elsőként legfontosabb ilyen jellegű szakrális épületet érintő munkája: a váci székesegyház altemplomának 1948-ban „műemléki szempontok alapján” végzett

10 Nem szabad megfeledkezniünk e stílusváltást jelző, a székesfehérvári Prohászka Ottokár emléktemplomra készült 1929-es pályázati tervről sem, vagy a kevésbé publikált 1938-as soproni kuruczombi meghívásos pályázati anyagról sem. Az építészeti legjelentősebbnek tekinthető, két világháború közötti időszakban fogant terveiről lásd: Csáki Tamás: Modernitás, monumentalitás, liturgikus reform. Árkay Aladár és Bertalan templomai, templomtervei 1930 körül. in: *Utóirat - Post Scriptum (A Régi – új Magyar Építőművészet melléklete)* Vol.8. (2008/5.) No.46. 37-41. Összevetéseket nem, de éppen Árkay(ak) templomépítészetének jelentőségét hangsúlyozza áttekintő jelleggel a korszakban: Pamer Nóra: *Magyar építészet a két világháború között*. Műszaki Kiadó, Budapest 1986.

11 Vitaindítónak tekinthető kommuniké: Dr. Birbauer Virgil: Templomépítés Magyarországon... *Tér és Forma*. 1930. 216-219.

12 Tölgyes Orsolya: Árkay Bertalan (szócikk). *Artportal* <<http://artportal.hu/lexikon/muveszek/arkay-bertalan-4>> (Utolsó megtekintés: 2015. 10. 10.)

13 Árkay munkásságáról monografikus rövid nekrológot ad közre Pusztai László: (c.n.) *Magyar Építőművészet* 1972/5. 60-61.; illetve: Szekeres-Virág Judit: Árkay Bertalan (1901-1971). *Műemlékvédelem* Vol.26. (1982) No.2. 146-149.

helyreállítása. Nem véletlenül kerülhetett bizalmi viszonyba a római katolikus egyházzal – ő maga egyik lelkes kezdeményezője az egyházművészet két világháború közötti megújításának, 1940-től az Országos Egyházművészeti Tanács építészeti szakosztályának tagja. Mint ismert építész közvetlen személyi kapcsolatokkal bírt katolikus egyházi körökben – míg '45-46-ban legfőképp Mohácsott tartózkodott és részt vett az ottani helyreállítási munkákban, a következő években már a fővároshoz kötődő munkáknál találjuk. Szakrális épületeket érintő helyreállítási munkái közül ismert a váci székesegyház kriptájának rendezése (1948), kiemelkedő munka a polgári Nagyboldogasszony plébániatemplom helyreállítása (1954) és műemléki jellegű munkaként ismert Héhalom Kisboldogasszony templom nyugati épületrészének visszabontás utáni bővítése és (későbbiekben a részletes ismertetésnél pontosítandó) újjáépítése (1959).

Míg ezen munkák – mint látni fogjuk – alapvetően alkotói alázatot kívánó, a lehetőségek tekintetében korlátozott alkotóművészi szabadságot jelentő feladatok, addig új templomépületek létrehozásakor megmutatkozik Árkay templomépítési idea-képe. Árkay második világháborút követő templomépítő munkásságában ugyanis megtalálhatjuk a korszaknak ellentmondóan kompromisszum-mentesnek ítélt ideális terveket. Elsőként a szinte ismeretlen péceli és ceglédi plébániatemplom-terveit érdemes említeni (1945-49), de megvalósult munkái között is találunk meglepően egységes épületeket: mind az 1948-ban felépült horti Szentlélek eljövetele, mind a munkásságot koronázó elemként kezelhető győr-kisbácsai templom esetében, melyet ideáltervként ajánlott fel a megyéspüspöknek, és a szerencsés egybeeséseknek köszönhetően 1957-58-ban fel is építettek (igaz, a torony elhagyásával). Míg a szűkös szakirodalomból adatok szintjén ismert Gerjen Szűz Mária templom (1948-49) a két világháború között kialakult, modern elemeket felvállaló, oldaltornyos falusi templom mintáját követi, addig Vecsés Szűz Mária Szeplőtelen Szíve (1948-1958), Vecsés Szent Kereszt Felmagasztalása (1960-1962) és Hernád Szentlélek (1961) római katolikus templomai – anyagi és (a későbbiekben egyre jelentősebb) politikai viszontagságok miatt egyértelműen kompromisszumot felvállalva – egy Árkayval jól azonosítható építészeti törekvést, a homlokzati harangfal építészeti invencióját példázzák. Legismertebb alkotása a '45 utáni alkotói korszakában minden kétséget kizárólag a taksonyi Szent Anna templom – ahol az állam demonstratív módon mutatta meg „kiegyensúlyozott” egyházpolitikáját. A kutatás a szakirodalomból eddig nem

ismert vagy épp nem pontosított munkákat is elemzése alá tudott vonni: az Árkayról szóló nekrológok és életmű-méltatások¹⁴ mindeddig figyelmen kívül hagyták Szalkszentmárton és Móricgát római katolikus templomait, illetve csak említik Parádsasvár kápolnáját. A kutatás építész-alkotói periódusokat meghatározó szándékát a levéltári-tervtári anyag áttekintése pontosíthatta, mellyel egyértelművé vált további templomok esetében is Árkay szerzősége (Pátroha, Tiszaeszlár, Újtikos) és az Árkay-védjegyként tekinthető harangfalas megoldás „típusterv” szintű feltűnésének datálása („tiszalöki” és „nyárasi” templomtervek). A tanulmány így teljes képet kíván nyújtani Árkay Bertalan második világháborút követő templomépítészeti tevékenységéről, melynek felfejtése alkotóművészi megközelítést értékeli: vezérfonalként nem a szubjektív vagy objektív művészettörténeti leírást, hanem építész-alkotói megnyilvánulást veszi alapul a helyszíni épületvizsgálatokból kiindulva és a gazdag tervanyagot elemezve.

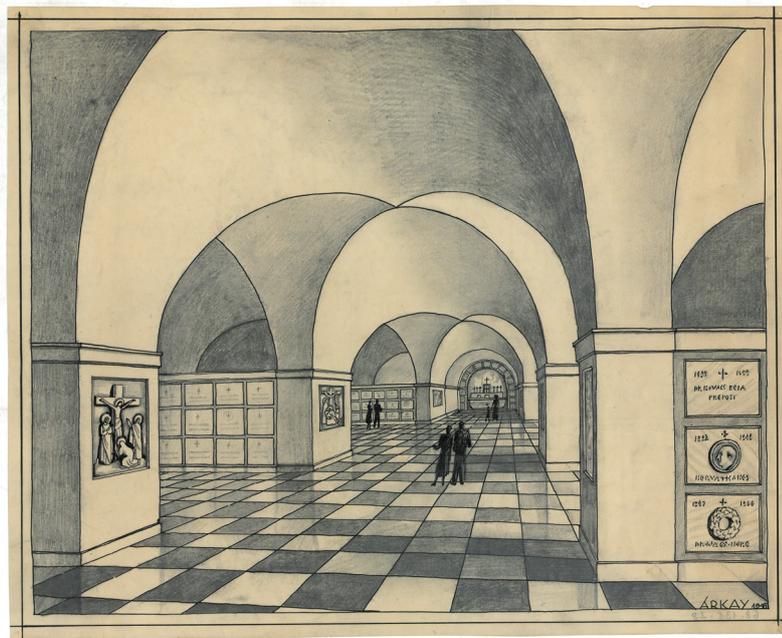
4. FELADATOK, KORSZAKOK, MEGOLDÁSOK

4.1. Helyreállítások, félbe maradt templomok befejezése

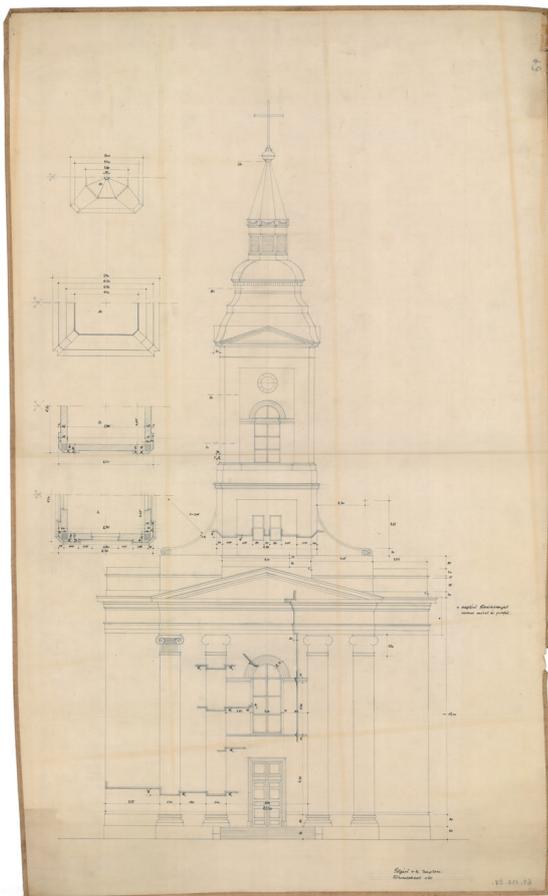
A II. világháborút követően az ország működéséhez leginkább nélkülözhetetlen elemek – az infrastruktúrális hálózat és a lakhatást biztosító épületek – helyreállítása volt a legsürgetőbb. A szakrális építészet ügye csak ezek után, sokadrangúan következett. A templomépítészetben belül is az elsődleges feladat a megrongálódott templomok javítása, vagy a teljesen elpusztultak újjáépítése lett. Reprezentációs igények fel sem merülhettek, csupán a funkcionalitást kellett kielégíteni: a háború okozta veszteségek feldolgozásához szükséges lelkigyakorlatos helyek biztosítása volt a cél. Az építészeket igénylő munkák sora a kisebb beavatkozásoktól a jelentős, bővítéseket is magukba foglaló átalakításokig terjedt.

Árkay Bertalan munkásságában is jelen van a (nem kevésbé fontos) helyreállításoknál megnyilvánuló építészeti tevékenység. A híres városmajori plébániatemplomot jegyző építész számos rekonstrukción dolgozott, tervezői tevékenységét az elvárható visszafogottság jellemezte. A fennmaradt dokumentumok

14 Árkay Bertalan. In: Winkler Barnabás – Domján Kornélia (szerk.): *Posztumusz Ybl Miklós-díj 2010*. HAP Galéria, Budapest 2010. 138-149.

03 Váci székesegyház, kriptabelső

04 Polgári rk. templom terve, főhomlokzat

05 Lellei plébánia templom terve, perspektíva

szerint 1948-ban a *váci székesegyház altemplomának* helyreállításával foglalkozott (3. ábra), valamint 1954-ben készítette el az 1852-1858 között Hild József tervei alapján klasszicista stílusban felépült, és 1944-ben a háborúban súlyosan megrongálódott *polgári Nagyboldogasszony római katolikus templom helyreállítási terveit*, melynek felújítása 1958-ban fejeződött be. (4. ábra) Mivel a mai klasszikus értelemben vett helyreállításokról, tehát rekonstrukciókról van szó, ezen munkáknál Árkay Bertalan modern építészeti műveltségéből fakadó igényes műszaki szemléletmódja került előtérbe, mindazzal a Római Iskolából eredeztethető hagyományhoz (és annak ismeretéhez) köthető alázattal, mely gondos felújításokat eredményezett.

Építészeti adottságok kezelésének sajátos példája a *balatonlellei Szentháromság római katolikus templom* 1945 utánra nyúló építkezése. (5. ábra) Még a második világháború vésterhes időszakában, 1943-ban indult meg a templom építése, de a háború miatt elhúzódott és csak 1950-ben került felszentelésre. Árkay nem alkalmazott változtatásokat a korábbi tervekben, a társadalmi és politikai környezet változása még nem indokolt egyszerűsítéseket vagy korlátozásokat. A templomhajó és a szentély berendezése még elkészülhetett a háború utáni politikai átmenet időszakában, de a torony csak jóval később épült meg.¹⁵ Az épület rövid elemzésében így inkább csak azon építészeti megoldásokat emelnénk ki, melyek a következőkben bemutatásra kerülő új alkotások formálásánál is meghatározóak lesznek. A munkáit meghatározó formajegyek főként a Római Iskolában tanult hatására¹⁶ alakultak ki: a monumentalitás szándéka, a háromhajós (ókeresztény bazilika-forma) kialakítás,

a campanile-szerű torony-megfogalmazás, a hármassal ívelt képzett szentélynyílás (benne a szószékkal és tabernákulummal), az oltártér fényhatásai.¹⁷ A templombelső formai szerkesztése a félköríves áthidalókkal nyugodt rendszert sugároz, hasonlóan monumentális megoldású a külsőn a főhomlokzat egyetlen megnyitása a főbejáratnál egybeolvasztott és átértelmezett rózsablakkal. Megállapítható, hogy Árkay Bertalan a városmajori templom progresszív modern formaképzéséhez képest itt az édesapjával együtt tervezett Győr-gyárvárosi római katolikus templom¹⁸ kialakításához tér vissza, az olasz modern novecento irányát tartja összegeyztethetőnek a korszellemmel.¹⁹ Ennek a folytonossága felől közelíthetjük meg 1945 után épült templomait is.

4. 2. Új feladatok felé

A II. világháború utáni politikai fordulatoktól terhelt időszak nem kedvezett az egyházi kezdeményezésű építkezéseknek, de a kommunista hatalom megszilárdulásáig még nem jelentkeztek a közvetlen retorziók. A fővárostól távol eső területeken kis egyházközségek hitbuzgó akarata megvalósításig tudott vinni új templomépítéseket is. Már az 1945-48 közötti években jelentkezett egy érzékelhető – legfőképp a politikai hatalomátvitel folyamatában államigazgatási oldalról jelentkező – ellenállás a vallásgyakorlás és az egyház reprezentációját megjelenítő templomépítés iránt, de ez területileg is változó intenzitású volt: a frekvenciát több, a központi irányítás által jobban ellenőrzött területeken ez gyorsabban valósult meg, míg a diktatórikus rendszerek tehetetlenségéből adódóan a perifériákon adott esetben jóval enyhébben

15 A torony alatt található a Lourdes-i kápolna, a Hősök kápolnája pedig a világháborúkban elesett katonáknak állít emléket. A belső tér a katolikus templomok gazdag díszítettségéhez képest szinte puritánnak hat. A fehér falak homogenitása viszont kiemeli az értékes művészi alkotásokat: a Somos Miklós által készített szentély hatalmas mozaikját, a Sztehló Lili tervezte szószéket és a mellékhajókban lévő oltárképeket. A liturgikus reform hatására 1965-ben átrendezik a szentélyt. Oltárkettőzés, vagy új oltár helyett a régi főoltár előre tolasásával biztosítják a szembemisézés lehetőségét. Az áldoztató-rácsot meghagyták, ami sok más templomnál a reform félreértése miatt kikerült a templomtérből. A tabernákulum a liturgikus tér átrendezése után került mai helyére. Torna 1972-ben készül el, az eredeti tervekhez képest lényegesen alacsonyabb, zömökebb arányú lett. A színes üveglakok 1985-ben készültek. A templom építéstörténetéről bővebben: Németh Norbert: *A balatonlellei plébánia története*. 2011.

16 A Római Iskola építészeti formajegyeit azonosítja – melyek használatát nem tudatos következetességgel, csak a formákban-elemekben követhetően adják vissza az egykori ösztöndíjasok – Gábor Eszter: *A Római iskola építésze. Művészet* Vol.18. (1977) No.12. 11–15.

17 A Római Magyar Akadémia ösztöndíjasairól és művészetükről: P. Szűcs Julianna: *A római iskola*. Corvina Kiadó, Budapest 1987. Az olasz modern (novecento) építészet közvetlenül kötődik a hagyományhoz: „Az új építőművészet egészséges magjával közelebb áll a régi művészethez, mint történelmi utánzó művészet”. Theodor Fischert idézi Borbíró Virgil, lásd: Birbauer Virgil: *A magyar építőművészet jelen állapota – modern irányú fejlődésének és szükségessége és akadályai*. *A Magyar Mérnök-és Építész-Egylet Közlönye* Vol.62. (1928) No.49-50. 318-329. Ugyancsak itt kerül hangsúlyozásra a monumentalitás fogalmának a modern építészet eszköztárába beemelésének szükségessége. ib.id. 322-323.

18 Árkay Aladár és Bertalan a hazai modern templomépítészeti elindító győri alkotásáról: *A Győr-Gyárvárosi új Róm. Kath. templom*. *Magyar Iparművészet* Vol.33. (1930.) No.3-4. 49-56.

19 A korabeli olasz-magyar hatások újabb értékelését adja: Baku, Eszter: *L'influenza del Novecento italiano nell'architettura ungherese tra le due guerre mondiali*. *Thema: Rivista dei beni culturali ecclesiastici* 2014. Paper: linfluenza-novecento-italiano-nellarchitettura-ungherese-guerre-mondiali/

jelentkezett.²⁰ A periódus végén megjelennek azok az óvatosan előre haladó kísérletek, melyek kerülni kívánták a közvetlen provokációt a formálódó államhatalom ellen. A közösségeket összefogó fejlesztések háttérében igen gyakran az egyház, személy szerint annak lelkes plébánosa állt, aki kultúrházak, iskolák építésére lényegesen könnyebben tudott állami engedélyt szerezni, mint templomépítésre. A biztos anyagi háttér megteremtése ugyanakkor nélkülözhetetlen volt, hiszen nem csak az építőanyag szűkössége, hanem a szakemberhiány és az államosítás miatti vagyon-elvonások sokszor ellehetetlenítették akár a megkezdett építkezéseket is.²¹

A még megtalálható folytonosságnak és egységnek egy különleges történettel bíró példája *Hort Szentlélek eljövetele titulusú templomának* 1948-49. évi építéstörténete. A 18. század közepén a Batthány család patronálásával felépült nyugati középtornyos falusi templomot 1944. november 16-án robbantották fel a visszavonuló német csapatok. Átmenetileg a kastély nagytermében voltak az istentiszteletek.²² A plébános egy kultúrház-mozi építését kezdeményezte 1947. őszén, hogy később ennek a bevételeiből egy nagyobb, új templom épülhessen majd. Ennek elfogadásával sikerült telekcserét kieszközölni a községi vezetőségnél. Az építkezést 1948. december 1-én megkezdték, de a következő évben már megkérték a járási főjegyző hozzájárulását funkcióváltásra: a részben már fölépült kultúrház áttervezését templommá

20 A diktatórikus rendszerek hasonló működési elvét mutatja: Stan, Lavinia – Turcescu, Lucian: Church and state under real socialism. In: Jouannet, Emmanuelle – Motoc, Iulia (ed.): *Les doctrines internationalistes durant les années du communisme réel en Europe - Internationalist doctrines during the years of real communism in Europe.* (Collection de l'umr de droit comparé de Paris Vol. 27.) Société de Législation Comparée, Paris 2012. 75-96.

21 Ez különösen igaz az 1945 utáni templomépítések zöménél a képzőművészetre, aminek a templom felépülte után a belső tér szakralitásának fokozásában nagy jelentősége van. 1948 után az anyagi feltételek egyre bizonytalanabbá váltak, ugyanakkor a személyi háttér hiánya még jelentősebb hatással volt: kevés tehetséges képzőművész maradt aktív, aki az egyházművészetet megfelelő érzékkel gyakorolta volna. Árkay Bertalan templomai esetén felesége, Sztehló Lili (1897-1959) munkái kiemelkedő fontosságúak, hiszen ezek tették lehetővé az épület koncepcionális formálásának belső enteriőrrel való harmóniáját. Korabeli értékelését lásd: Somogyi Antal: Árkayné Sztehló Lili művészete. *Vigilia* 1960/5. 274-279.; illetve (üveg)művészetének mai percepcióját: Szilágyi András: *A magyar iparművészet története 1945 után. Különös tekintettel a design fejlődésére és a szilikát művészetekre (kerámia, üveg, porcelán)* (PhD disszertáció) ELTE, Budapest 2011.

22 A horti egyházközségről bővebben: Tóth Ferenc: *A Horti Egyházközség Története.* Hort Község Egyházközsége, Hort 2001.

Árkay Bertalan végezte. Czapi Gyula egri érsek 1955-ben szentelte fel a bazilikát.²³

Az alaprajzi kontúr részben adott volt tehát, melybe Árkay háromhajós, bazilikális tömeget hozott létre, ókeresztény mintákat idézve. A főhajó markánsan kiemelkedik, töretlen gerincvonallal magába foglalja a szentély tömegét is, melynek egyes záródásával azonos határvonalon fejezi be a mellékhajókat, sekrestyét és oratóriumot magába foglaló szélesebb épülettömeggel. A térbelső uralja a szentély végfalát áttörő hatalmas körablak, mely a Szentlelket ábrázolja, körülötte sugaras elhelyezésben a hét ajándékot szimbolizáló kisebb körablakkal. A Sztehló Lili készítette művészi üvegek alatt öt félköríves fülkében magyar szentek ábrázolásai – hasonló archiválttal képzett 3-3 nyílás vezet át az oldalsó terekbe.

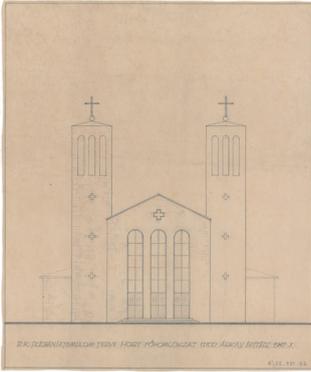
„A templom stílusa egyszerű sima, a helyi és szerkezeti adottságoknak megfelelően.” – írja Árkay műleírásában.²⁴ A 20. század első felében, kiváltképp a két világháború közötti római katolikus templomépítészetben közkedvelt olasz ókeresztény formai minták a romanikát is felidézhetik, de alkalmazásuk éppen az őstörténethez visszatérés szimbolizálása miatt közkedvelt.²⁵ Árkay tehát itt is – miként Balatonlellén – egy hagyományosabb utat jár, a progresszív-nemzetközi helyett egy könnyebben befogadható „modern” építészeti eszköztárat alkalmaz. A „római iskolás” monumentalitás a közel 20 méter magasra felszökő toronypárral valósul meg, melyet kissé komorságot árasztó mátrai kővel épít (illetve a felső szinteken burkol).²⁶ A tornyok áttört felső szintjének hármastoronyos nyílása az előre ugró épülettömeg hármastoronyos kapuzatot stilizáló hatalmas üvegfelületére reflektál. (6. ábra) A főhomlokzat tömörsége határozottan elkülönül az épület további részeitől: azok vakolt felületei józan egyszerű szerkesztést mutatnak – a térbelső pedig a félköríves formálásukkal ellentétben könnyed hatású

23 A szerkezetkész épület belső bútorzása is elkészült ekkorra. A felszentelés után 1957-ben épült fel a második torony, 1959-ben elhelyezték a színes üveglablakokat, tíz évvel később már új padokat gyártottak, 1970-ben fejezték be a belső falak vakolását, hogy két évvel később elkészülhessenek a freskók.

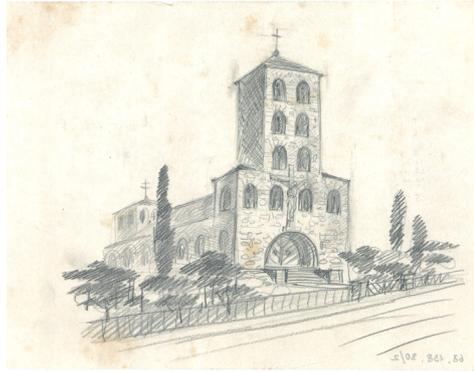
24 A plébániai irattárban fellelhető Árkay gépelt műleírása.

25 Az antikhoz kötődést az olasz modern (novecento) építészet hazai értékelése is tartalmazza: „...az új építőművészetet egészéges magjával közelebb áll a régi művészethez, mint történelmit utánzó művészet.” – Theodor Fischert idézi Borbíró Virgil, lásd: Birbauer Virgil, 1928. 324.

26 Árkay jó konstruktorként felhasználta a korábbi templomból származó homokkővet, az egyházközség tulajdonában álló majorsági épületekből téglát hozatott és további bontásokból származó faanyagból hozta létre a tetőt formáló rácsszerkezetet. A falak vakolt felületét későbbiekben csiszolt kővel kívánta burkolni. (A fennmaradt 1 oldalas műleírás alapján.)

06 Horti r. k. plébániatemplom terve, főhomlokzat

07 Péceli r. k. templom terve, vázlat

08 Ceglédi Magyarok Nagyszónya plébánia templom terve, belső perspektíva

09 Ceglédi Magyarok Nagyszónya plébánia templom terve, perspektíva

pillér-ívezet, felette pedig a magas-nyúlánk rézsűs ablakokon beáramló fény lazítja fel. E könnyedséget a síkmennyezet lépcsőzetes kialakítása is emeli. Modernség és hagyománytisztelet egyaránt jellemzi az építészeti és képzőművészeti kialakításokat, melyek itt még egyszer újra komplex egységet alkotnak. A két menetben lépcsőzetes szentélytér nem szűkebb térben, hanem a teljes főhajó szélességgel szerkesztett, ekként – a városmajori plébániatemplomban alkalmazott funkcionális elrendezést követve – félköríves áttört faltestekbe helyezte a szentélyt két oldalról lekeretező liturgikus-funkcionális térrészeket (északon a szószéket és délen a szentségőrzőt).²⁷

A horti templom több részletmegoldása köszön vissza Árkay eddig nem ismert péceli és ceglédi templomtervének. A *péceli plébániatemplom rajzai* (1945) valójában egy tervsorozatot jelentenek, ahol a homlokzatképzés és torony formai megoldásai kerülnek még elő több változatban felskiccelve. (7. ábra) A háromhajós bazilikális térforma a szentélynél a Györgyvárosi templom kiemelt, bevilágítási lehetőséget biztosító megoldását mutatják. A román bazilikákra utaló formai hatás az ívezetes részletképzésekben és a bélietes kapuzatban jelenik meg, de legfőképp a bejárati főhomlokzat toronyformálásában érzékelhető. A zömök, tömör templomtömeg-kompozíciót itt Árkay több megoldásban is jelentősebb számú félköríves nyílással áttört homlokzati motívumrendszerrel koronázza, melyek a kora-középkorhoz történő visszafordulásként értelmezhetőek, ugyanakkor éppen a két világháború közötti, már a '20-as években meginduló, elsőként a katolikus templomépítészet területén tapasztalható megújulási folyamat hatását mutatják, Németország-Ausztria-Svájc területén épült számos templom formai megoldásával rokoníthatóak.²⁸

A péceli tervekhez képest konzervatívabbnak mondható a *ceglédi templomegyüttesre* 1947. évi datálással készült több tervsorozata. (8. ábra) A belső puritán hatását a tagolatlan, archivoltos zárású,

keskeny pillérekkel alkotott támaszrendszer uralja, a háromhajós álbazilika külsőben zárt, egységes tervedés kap, az emelt szentélytér diadalívénél megjelenik a szószék-tabernákulum kompozíciópárosa. A terv számos ponton erős rokonságot mutat a soproni kuruczdombi Szent István templom tervpályázat²⁹ (1938) Árkay-féle tervével (a kollonád és torony elhelyezése, az árkádós főbejárati homlokzat, rajta a hatalmas rózsablak), mégis inkább a két világháború közötti, Fábián Gáspár nevével jelezhető tradicionális templomépítészeti irány hatása érvényesül jobban a külsőn: a kora-keresztény bazilikák formai megoldásához hasonlítható bejárati zömök toronypár, a venetoi hatást mutató karcsú, függőleges bordázattal még inkább vertikális hatású hasáb formájú torony, melyet a harangablakok csoportja felett alacsony hajlásszögű sisak zár. (9. ábra)

Érdekes megoldás egy vázlatban fennmaradt változat a torony formálására: a redukáltabb részletképzésű templomtömegbe alaprajzi szinten bevont toronnyal képzett változat esetében Kismarty-Lechner Jenő '40-es évekből tervtanulmányai³⁰ vonhatóak párhuzamba, a torony hasábját koronázó nyolcszög alaprajzú kubus magasra törő hegyes kúp zárja. (10. ábra) Az alaprajzi tervváltozatok – e helyütt most bővebben nem tárgyalható – strukturáltsága a liturgikus téregységek és építészeti megfeleltetésük magas szintű alkotói kompozícióit mutatják, melyből a szentély hármastéregységének (szószék-oltártér-tabernákulum) formálását, a mellékterek arányos tagoltságát (a kápolna és sekrestye elhelyezése a szentély körül, vagy az oldalhajóból nyíló gyóntatótér önálló tömege) érdemes kiemelni. (11. ábra)

Ezekből az évekből Árkaytól további meglepő tervvariánsok is fennmaradtak. A már említett *soproni tervpályázati anyag továbbtervezését* nem azonosítható okok miatt folytatta – lehet, hogy csak formagyakorlatként. A repertórium szerint (szélgjegyek

27 Most egyiket sem használják, de szerencsésen megőrződtek, nem estek áldozatul a '70-es években véghezvitt átalakításoknak. Hasonlóan megmaradt a trienti típusú főoltár, rajta a tabernákulummal. A szentélyben a kovácsoltvas pálcákból létrehozott, szimbólumokat ábrázoló könnyed mellvédek eredetileg teljes diadalívnyílás-szélességben lezárták a liturgikus térrészt a hívek felől, áldozató-rács funkciót töltöttek be.

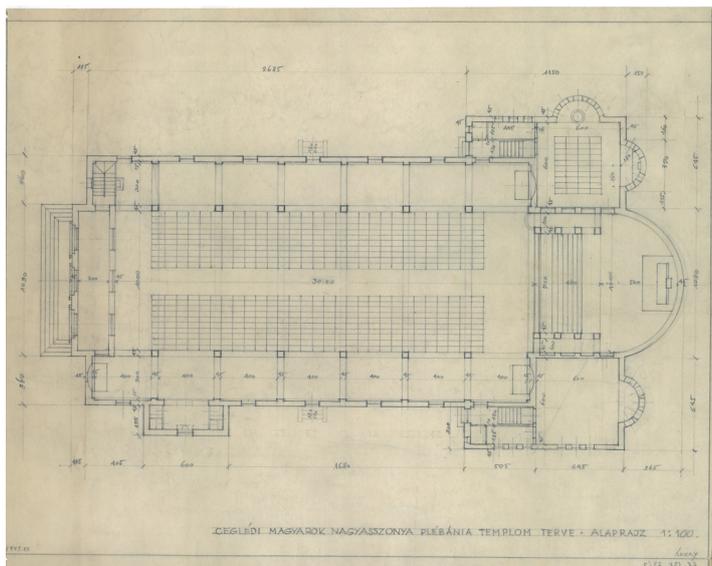
28 Utaljunk itt csak a két világháború közötti modern szakrális építészetet propagáló Somogyi Antal publikációiból megismerhető épületekre: Böhm Bischofshelmi templomának nyíláskompozíciójára, a Frankfurt am Mainban álló, Weber által tervezett Heiligenkreuz vagy a Herkommer tervei szerint elkészült Frauenfriedenskirche magrasra törő három árkádníylásos bejárati homlokzatkompozíciójára. Somogyi Antal: *A modern katolikus művészet*. Dom Kiadás, Budapest 1933. (képtáblák)

29 Ehelyütt érdemes megjegyeznünk azt a tényt, hogy míg a két világháború között gyakori volt a titkos-jeligés tervpályázat (Székesfehérvár, Prohászka Ottokár emléktemplom), vagy a 3-4 építész meghívásával lebonyolított (miként a soproni kuruczdombi is), addig ez a gyakorlat 1945 után elmaradt, legfőképp közvetlen megbízásokkal zajlott egy-egy templom tervezése és építése – ahol nyilvánvalóan a közvetlen személyi ismeretség döntő volt a megbízásra történő felkérésben.

30 Kismarty-Lechner Jenő rajzhagyatékában a '30-as évek második felétől számos formakíséret azonosítható templomok terveiben, több helyütt a toronyképzés alaposabb részlettanulmányaival: a felvidéki pártázatos reneszánsztól a magyar gótika csúcscsokszögletű toronysisakjaira utaló formákon át az absztraktabb modern stílusig. Lásd: Krähling-Baku, 2016. No. 101607-101717.

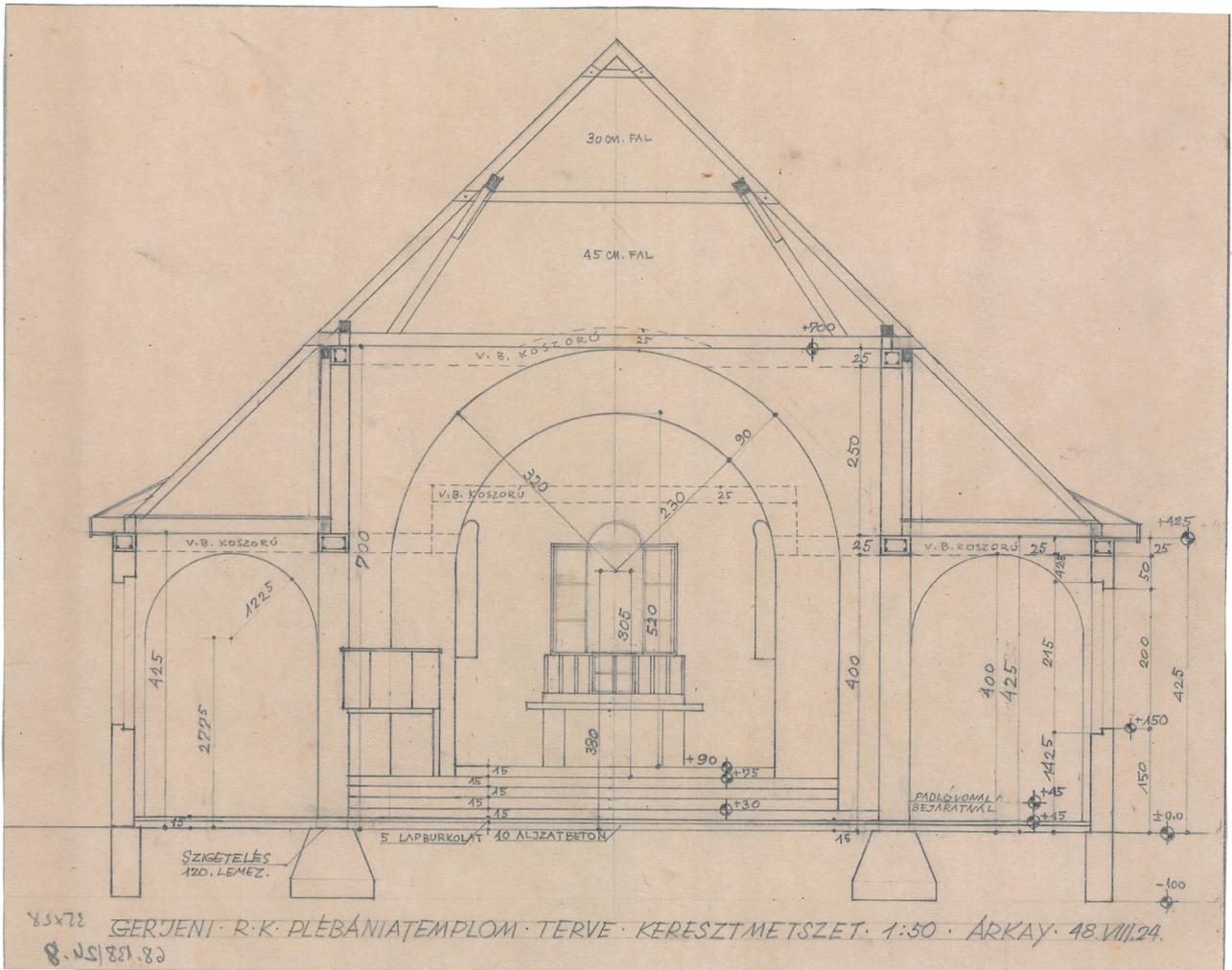
10 Ceglédi Magyarok Nagyasszonya plébánia templom terve, homlokzat

11 Ceglédi Magyarok Nagyasszonya plébánia templom terve, alaprajz

12 Sopron, keresztmetszet

13 Gerjén r. k. plébánia templom terve, keresztmetszet

alapján) 1950-52-re datálható³¹ tervek a belső tér kialakításának expresszív megoldásait mutatják: az ol-tárkompozíció szuggesztív hatása a természetes fény manipulálásával egy kísérleti sorozatként tekinthető, de még izgalmasabb a szerkezetre vonatkozó részletrajzok sora, ahol vékony héjszerkezetekkel operálva³² kívánja erősíteni az illuzionisztikus hatást. (12. ábra)

Árkay Bertalan egy kevésbé ismert alkotása a *gerjeni Szűz Mária Szíve templom*. A Pakstól délre található Duna-parti település egyik legszélső utcáján álló épület szinte már kiesik a településszövetből: a katolikusok lakta városrész nagyjából a templom építésével egyidejűleg jött létre a hagyományosan református többségű településen.³³ A telepítés háttérbe vonuló magatartása a formálás visszafogottságán is tükröződik: a főhajó alacsonyabb belmagasságú, félköríves alaprajzú szentéllyel zárul, melyhez észak felől sekrestye kapcsolódik. Az háromnyílásos árkáddal képzett bejárat mellé balra kihelyezett torony aszimmetrikus szerkesztése a (hazai építészettörténetírásban gyakran említett) Weichinger Károly által tervezett pécsi Pálos templomot idézheti³⁴ számunkra, de mint láttuk, e formai megoldást Árkay a kora-keresztény építészet itáliai példáinak mintájából meríti.³⁵ A sima vakolt felületekből a kőkeretes rózsablak messziről kitűnik – a motívum továbbdolgozott változatait a soproni terv '50-52-es vázlatain láthatjuk viszont. Az épülettömeg mérete ellenére meglepő, hogy háromhajós térbe jutunk az exonartex-árkádon keresztül belépve. A templom nyomott térarányát kívánja ellensúlyozni, hogy a középhajó magasságát a tetőszerkezet

31 A mintegy 100 tervlapot tartalmazó gyűjteményi rész a soproni tervekről szól: a BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/6. 68.138.45/44 földszinti alaprajzon „diadalíves megoldás 1950. 10. 05.” jegyzetet, a VIII/6. 68.138.45/30 keresztmetszetet mutató tervlapján „952. I. 11. Árkay” datálást találunk.

32 A BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/6. 68.138.45/6-7. tervlapok lapos csehsüvegboltozat-soros térfedést, a VIII/6. 68.138.45/11-12. lapok héjkúpola részletrajzokat közölnek. Ezen rajzok datálása nem egyértelmű, mert szinte közvetlenül a '38-as soproni terv látványrajzát (VIII/6. 68.138.45/2) követik.

33 A falu központjában álló, a 19. század végén épült református templom tornya a II. világháború alatt leomlott, később a helyreállítási munkák során jelentős átépítésen esett túl.

34 A pécsi Pálos templomról bővebben: Baku Eszter: Weichinger Károly és a pécsi Pálos templom és kolostor építéstörténete. In: Sarbak Gábor (szerk.): *Pálosaink és Pécs*. Szent István Társulat, Budapest 2016.

35 Az újra és újra elő kerülő hármashajós árkádivel képzett bejárat motívumról – mely exo-nartexet idéző forma – helyütt még egyszer jegyezzük meg, hogy a művészettörténészek erősen a „Római Iskolas” hagyományhoz kötik, de nem kivételesen használják: Gábor Eszter: A Római iskola építészete. *Művészet* Vol.18 (1977) No.12. 11–15.

befoglalásával bővíti az építész, de az ál-bazilikális tér (lásd Balatonlelle) a mellékhajók oldalfalán kialakított keskeny nyíláspárokon keresztül kap csak megvilágítást. (13. ábra) Szerény és a legszükségesebbre törekvő minimális építészeti formaképzést látunk: a főhomlokzat hatalmas rózsablaka az árkád kapuzata melletti két kisebb körablakban köszön vissza, a görögkereszt motívum a toronyablak-mellvéd, a kapuszárny, a karzatlépcső és a sekrestye ajtók egyetlen dísz.³⁶ Árkay ezen templomával az 1930-as évek végétől érzékelhető templomépítészeti megújulás vonulatát viszi tovább, mint sokan mások az 1945 után épült templomoknál – melyet legfőképp a katolikus szakrális építészet kezdeményezett a falusi plébánia-templomok megújítása érdekében.³⁷

4.3. A politika öntörvényű engedékenysége – Árkay megvalósult templomideái

Az engedékenység és tiltás változó politikai hullámai közepette, az éppen aktuális kurzus intenzitásától függetlenül is voltak olyan különleges templomépítkezési esetek, melyek kiemelkedő minőségű épületek megvalósulását eredményezték – a következő példa esetében kifejezetten államhatalmi reprezentációként is értelmezhető közegben. A *taksonyi Szent Anna római katolikus templom* történeti előzménye már önmagában több sorsfordulót jegyez: a II. világháború alatt több találatot kapott 19. század elején épített templomot 1955 karácsonyára sikerült helyreállítani. A következő év január 12-én hatalmas földrengés rázta meg a környéket – annyira megsérült az épület, hogy elkerülhetlenné vált elbontása és a különleges helyzetre való tekintettel egy új templom építése.³⁸ A kádári politikai konszolidáció évei voltak ezek: az állam földcsere révén biztosított új telket az egyháznak,

36 Az eredeti tervekhez képest majdnem egy szinttel alacsonyabba épült torony is, melybe 1951-ben került a budavári Mária Magdolna templom harangja.

37 Folyó kutatásainkból megállapítható, hogy ez a formálás a két világháború közötti időszakban jellemzően a katolikus templomépítészetben a kisebb falusi templomoktól a nagyobb városi templomokig gyakran alkalmazott forma, és nem feltétlenül csak a „római iskolások” által használt, hanem általánosabban is elterjedt – sőt a reformált egyházak által is alkalmazott. Az 1945-öt követő templomépítészetben az egyik legelfogadottabb „modern” formajegy. Vukoszávlyev Zorán – Urbán Erzsébet: Magyarország templomépítészete 1945–1964 között – Vázlatok a szintetizáló építészettörténeti értékelésekkel megállapítható építészeti folytonosságról. *Építés-Építészettudomány* Vol.44. (2016) No.3-4. (megjelenés alatt)

38 A templom első átfogó elemzése: Rév Ilona: *Templomépítészetünk ma*. Corvina Kiadó, Budapest 1987. 39-41.

az építkezés példátlan gyorsasággal és állami pénzen zajlott. A katasztrófa után 1957. virágvasárnapján megkezdődött az építés, 1958. július 27-én felszentelték a különleges formai megoldásáról ismert templomot.

A tervek elkészítésével Árkay Bertalant bízták meg, aki (a korabeli szokásos megoldásokkal ellentétben) elliptikus tömegű templomteret szerkesztett. Az épület egyértelmű formai előzményeként kell tekintenünk Molnár Farkas budapesti hűvösvölgyi (soha be nem fejezett) Magyar Szentföld templomára (1940-49)³⁹, de Árkay megoldása az elliptikus, lapos kupolával fedett templomhajó tömeget jobban érvényesíti a kompozícióban. Önálló entitását a kapuzathoz forduló nyaktagos kapcsolat és a sekrestye-kápolna tereinek additív tömegei jelölik. A homlokfelület arányaihoz képest igen alacsonyra lefutó, vertikális arányú ablakok megemelik a teret: a lapos ívű vasbeton kupola lebegni látszik a tér felett. A nagy fesztávú héjszerkezetes térlefedést Csonka Pál műegyetemi professzor tervezte.⁴⁰ A légies belsővel kontrapontozva került megfogalmazásra a főhomlokzat kapuzata: a tömör faltest-pilonok között mint negatív toronyforma jelenik meg a sűrű pillérosttással árnyékolt hatalmas üvegfal, íves lezárására a konzolosan előre nyújtott előtető formája reflektál.⁴¹ A számos homlokzati változathoz – mely a bejárati tömeg csatlakozását is különféleképpen kezelte és eltérő tornyos megoldásokat is tartalmazott (14. ábra) – egy viszonylag nyugodt, technicistább megoldás valósult meg: valószínűleg politikai ráhatásra torony nélkül.

Igen eltérő okokra visszavezethetően, de ugyancsak kompromisszumoktól mentesnek tekinthető *Győr-Kisbácsa Nagyboldogasszony római katolikus templomának építészeti formálása*. Árkay Bertalan valójában egy ideáltervet készített, melyet a győri megyéspüspöknek ajánlott fel megvalósításra. Meglepő fordulatként 1957. május 25-én az adminisztrátor

39 Ferkai András: *Molnár Farkas*. Terc, Budapest 2011.

40 A magas minőségű mérnöki alkotás a nemzetközi sajtóban is megjelent – akkor, amikor hazánk szakraális építészete belső szakmai sajtóinkban is titkolt volt: Csonka, Paul: Bau einer elliptischen Schalenkuppel in Ungarn. *Die Bautechnik* Vol.36. (1959) No.11. 422-423.

41 A kórus két oldalán lévő Jézus Szívét és Mária Szívét jelképező szobrok a második templomból származnak. A rózsaszín ruskicai márványborítású oltár feletti falon Dénes János festőművész gipsz-rabicra festett képe látható, mely Szent Annát és családját, két oldalról feljűk tartó Ó- illetve Újszövetséget jelképező menetet ábrázol. A falakat két oldalról tíz-tíz ablak tagolja, melyeknek színes üvegeit Pituk József Viktorián tervezte, és Szommer György készítette. Az eredeti tervek szerint önálló harangtorony is épült volna, azonban csak az alapozásig jutottak, a torony végül nem épült fel.

lelkésznek sikerült megoldania egy felajánlásból keletkezett ingatlan hivatalos átírását, és két hónappal később megkezdődhetett a kétkezi munkafelajánlásokkal az ideálterv szerinti építkezés. (15. ábra) Bár érezhetően kevesebb tényező hátráltatta a megvalósítást, de így is jól példázza a kezdeti Kádár-korszak templomépítési nehézségeit: a templom külső formáit és belső tagoltságát tekintve az eredeti terveknek híven épült meg, de torony nélkül.⁴² 1958. szeptember 28-án a megyéspüspök felszentelhetette a templomot.⁴³

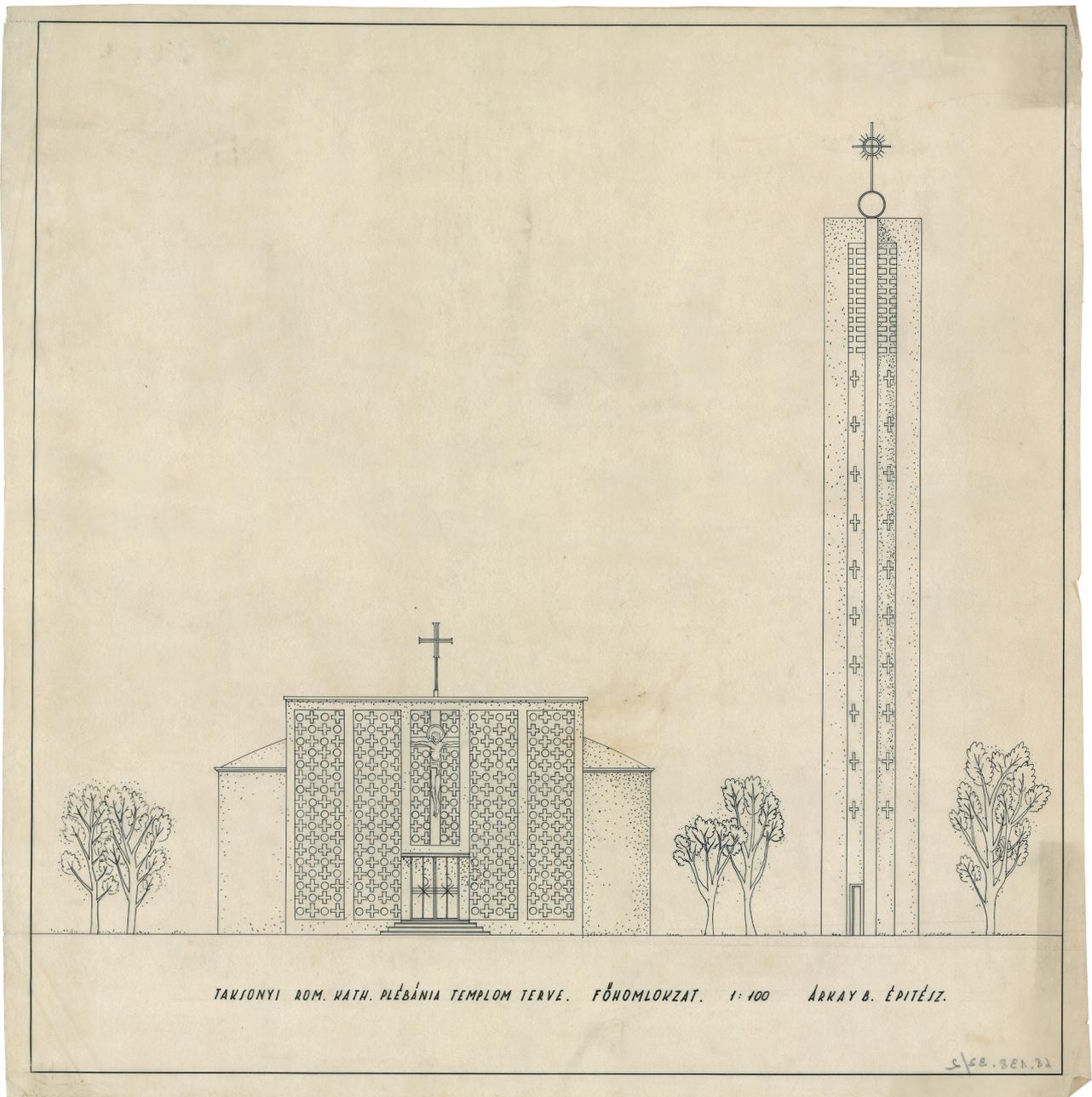
A vörös homokkővel burkolt épület nemes arányú hajóját klasszikusan egyszerű, alacsony hajlásszögű nyeregterő fedi. A megemelt padozatú szentélytér egyenes gerendás áthidalóval képzett diadalív után következik, tágas, alaprajzilag nyújtott teret szegmensív zárja.⁴⁴ Mindkét térrész felett harántirányú gerendákra szerkesztett „kazettás” sík famennyezet, a szentélyrészben alacsonyabb belmagassággal – melyet az épülettömegben is elkülönülő, merőlegesen forgatott félnyeregterő jelez. A templomhajó keleti oldalán elhelyezett három széles, hatalmas üvegfelületen beáramlik a fény, a szentélytér hasonlóan komponált kisebb ablaka valamelyest törtebb fényeket ad a szakraális középpontban. A nyugati oldal zárt homlokzata melléktereket rejt. A szentélyhez sekrestyét, a templomhajóhoz oldalsó termet kapcsol. (16-17. ábra) Árkay egy olyan alaprajzi formát választ itt, ami a protestáns templomépítészetben⁴⁵ terjedt el a 20.

42 A közösség 2008-ban határozta el, hogy megépíti a harangtoronyt és a templomhajó a toronnyal összefogó „klasszikus” három ívezetes arkádát. A tervezésre Petrovicz Attila építész kérték fel, aki az eredeti tervek ismeretében végül a templomhajóhoz szervesen kapcsolódó, a meglévő stílusához igazodó tornyot tervezett. A bővítésről bővebben: Petrovicz Attila: Római katolikus templom – Kisbácsa. Építészforum. <<http://epiteszforum.hu/romai-katolikus-templom-kisbacs>> (Utolsó megnézés: 2015.05.17.)

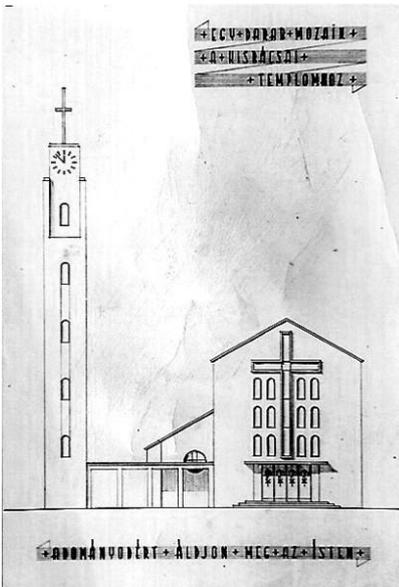
43 A győr-kisbácsai templom építésének viszontagságairól visszaemlékezéseket lásd: Biczó Zsolt: „Bemegyek szent templomodba” – A XX. században épült templomok a Győri Egyházmegyében. „Szentlélek” Templom és Otthonfenntartó Alapítvány, Győr 2007. 180-185. Az egyházmegye 20. századi építkezéseinek összefüggő építészeti elemzését és értékelését adja: Hartmann Gergely: *Templomaink tegnap és ma – Győr-Moson-Sopron Megye templomépítészete 1897–2014*. Győr-Moson-Sopron Megyei Építész Kamara, Győr 2016.

44 A szabályos négyszög alaprajzú szentélytér hátfalának szegmensíves lezárása a '30-as évek végétől kedvelt megoldása a modern esztétikával alakított templomoknak, mert így a trienti típusú oltár íves felület előtt állhat, a dedikációs falkép kissé térbeli helyzetbe hozhatja, és az oldalsó ablakokon beáramló fény is pasztózusabban érvényesül – egyszerű eszközzel teremthet az építész illuzionisztikus hatást. Árkay kisebb templomainál ezt az építészeti leleményt gyakran alkalmazta.

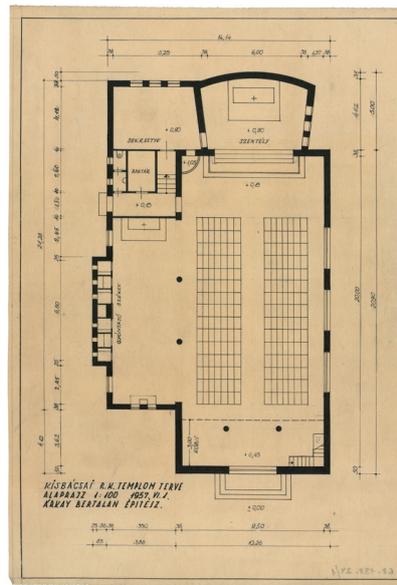
45 Krähling János: XX. századi evangélikus templomépítészet Magyarországon a rendszerváltozásig. In: Krähling János – Vukosavljev Zorán (szerk.): *Új evangélikus templomok*.

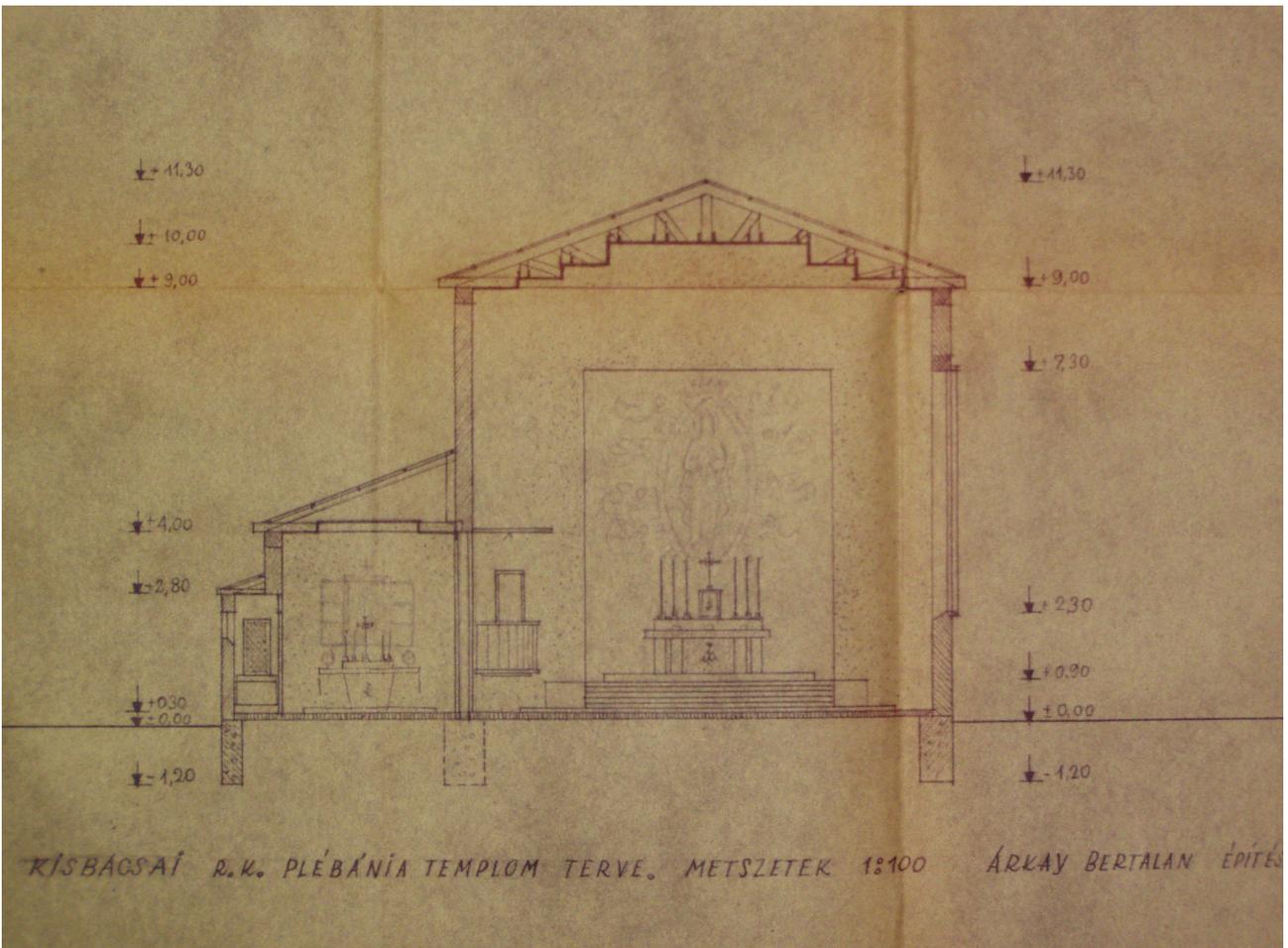
14 Taksonyi rom. kath. plébánia templom terve, főhomlokzat

15 Kisbácsai templom adománylapja

16 Kisbácsai r. k. templom terve

17 Kisbácsai r. k. templom terve, metszet

század elején: a gyülekezeti templomok fő templomhajóját oldalról (jellemzően nagy mozgatható üveg válaszfallal) kisebb teremmel bővítették, melyet a nagyobb jelentőségű egyházi alkalmakon a résztvevők számának megfelelően a nagy térrel összenyitva is, de profánabb események alkalmával külön is használhatták. A nyugodt megjelenésű, fényel átítatott térhez képest a főhomlokzat igen gazdag szimbolikus utalásokkal. Meglátásunk szerint párhuzam vonható a tervanyagban talált, többek közt a péceli és a soproni tervekhez kötődő skiccekkkel-vázlatokkal – láthatóan Árkayt kifejezetten foglalkoztatta a két világháború közötti német templomépítészet romanikához köthető irányzata, ahol a főhomlokzat plasztikus kiképzését a nehézkes kő vagy téglafelület ritmikusan áttörő kisebb nyílások fény-árnyék hatása fokozta, a német császárdómok monumentalitását idézve. (A német expresszionista építészet legismertebb templomépítője minden kétséget kizárólag Dominikus Böhm, de mellette Fritz Höger, Ernst Paulus, Jan Hubert Pinand, Martin Weber nevét is megemlíthetjük.) A nagyméretű keresztformát adó üvegfelület mellett kétoldalt hat-hat kisebb „üvegablak” jelenik meg: az apostolok gyülekezeti középpontjában a megfeszített Krisztus alakja jelent meg az eredeti tervrajzokon. A színes üvegablakok nélkül szimbolikájában is szép megoldás érvényesülését megtöri a beltérben a karzaton elhelyezett hatalmas orgona, mely a nagy részét takarja e déli homlokzati felületnek. Ezen ideálterv vonatkozásában talán még inkább elgondolkodtató, milyen módon és milyen kompromisszumok árán kellett Árkaynak a következőkben bemutatandó templomait megterveznie.

A kisbácsi terv tehát ideális, a modern nyugodtabb irányvonulatát képviselő terve egyértelműen számolt a társadalmilag és egyházművészeti is elfogadottabb megoldásokkal – így érdemes megvizsgálni, milyen tervek valósulhattak meg kevésbé szerencsés környezetben. A taksonyi templomnál elsőként megfogalmazott monumentális homlokzati motívum egyszerűsített változatai köszönnek vissza Árkay következő években épített kisebb falusi templomainál.

4. 4. A valóság – kompromisszumok szülte típusstílus Árkay templomépítészetében az '50-es években

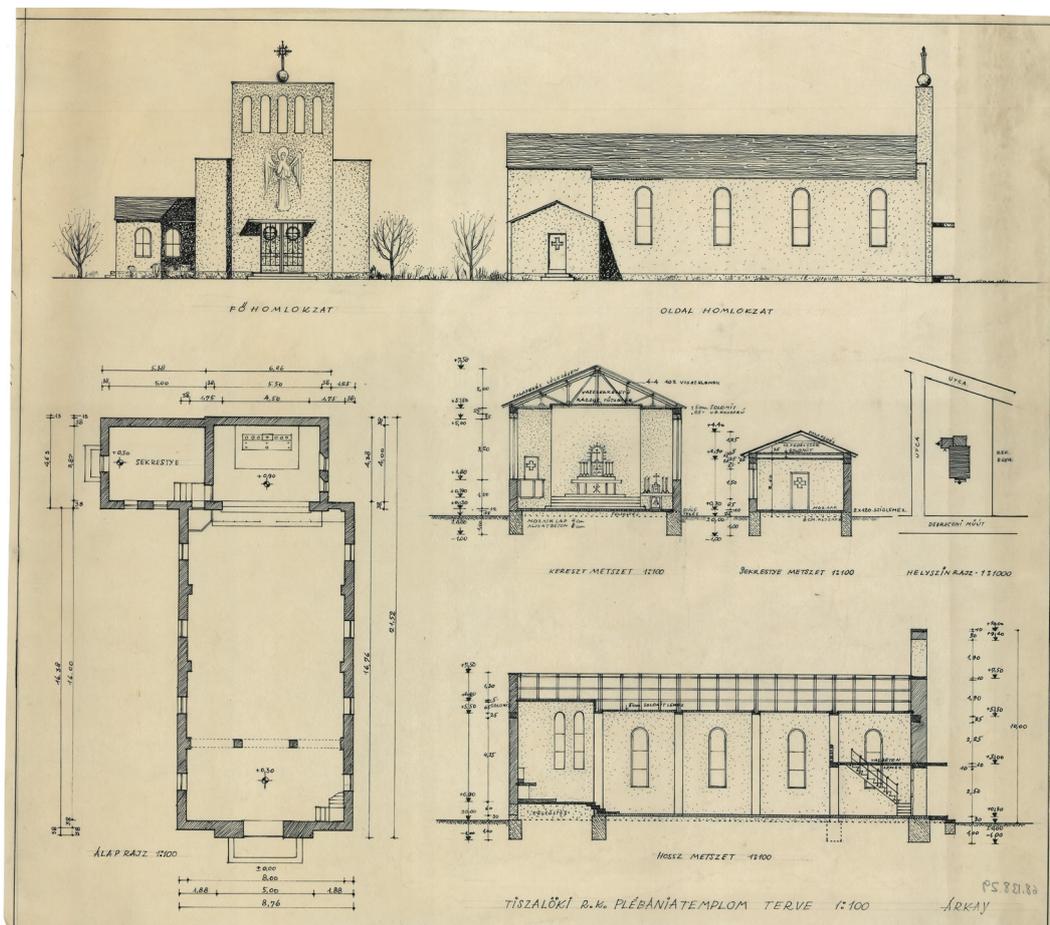
Az 1950-es évek a Rákosi-diktatúra idejét jelentik, amikor a korábban is egyházellenes beállítottságáról ismert belügyi egyházi megbízott teljhatalommal rendelkezve a vallásosság teljes megszüntetését tűzte ki célul. A politikai fordulatok – Nagy Imre rövidletű, de meghatározó vezetői szerepvállalása – a kommunista diktatúra változó intenzitású figyelemkoncentrációját jelentettek ekkor, de összességében a legnagyobb fokú figyelem és óvatosság jellemezte ekkor az egyházi ügyeket. Az állam a legfelső vezetői klérusba való durva beavatkozással (bajuszos püspökök) közvetlenül kívánta ellenőrizni a belső folyamatokat, a megyei pártmegbízottak mindenhol akadályokat gördítettek az építkezések elindítása elé, majd felügyeletén (kontrollált anyag-beszerzések, építkezésben részt vevő személyek vád alá helyezése) keresztül.

Az egyházközösségek éppen ennek szinte ellenhatásaként törekvő plébánosaik által segítve lelkieken nem törtek meg. Számos példa illusztrálja a bonyolult felelősségi viszonyokat, a társadalmi közeg ellehetlenítésére tett kísérleteket és személyes életutakban megjelenő töréseket. De a közösségek mintegy tíz évvel a második világháború után templomot kívántak építeni a viszontagságok közepette is.

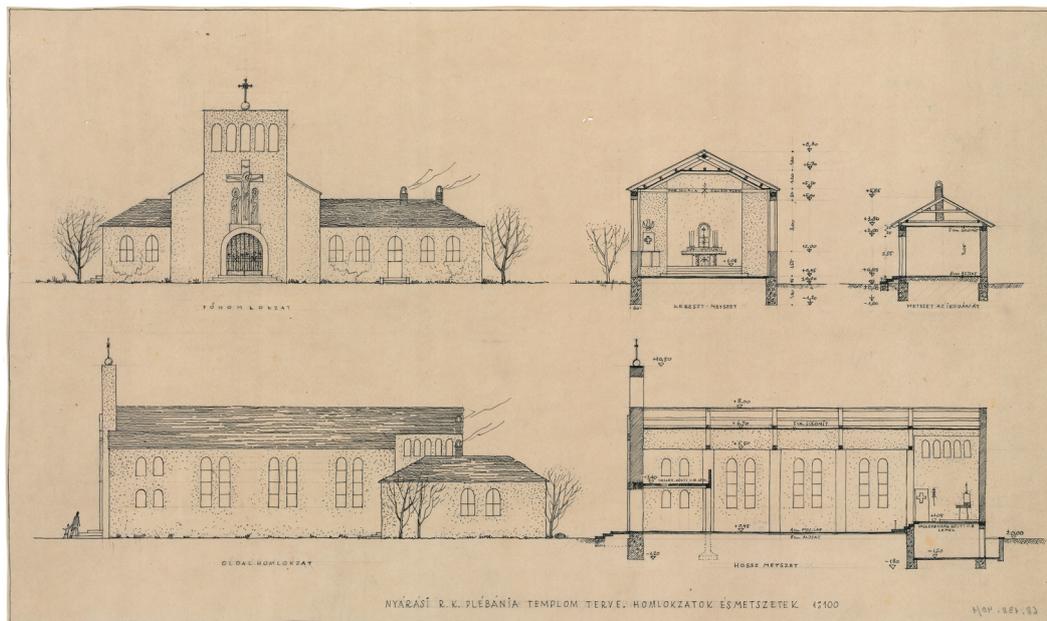
Az Árkay hagyatékban fellelhető „*Tiszalöki r.k. plébániatemplom terve*” (melyről egy rajzokat tartalmazó pausz maradt fenn) nem valósult meg, de jól mutatja a korlátok és lehetőségek alapos ismeretét.⁴⁶ (18. ábra) A korszakban megindult településfejlesztésekhez kapcsolódóan az egyház igyekezett jelenlétét hangsúlyozni – mely vidéken, távol a főváros párthatalmi központjától, jobban érvényesülhetett. Legalábbis elvi szinten. A tiszalöki terv ajánlása egy szerény méretű kis templommal kívánja jelenlétét biztosítani, mely mind részletképzésében, mind szerkezetválasztásában valószínűsíthetően figyelembe veszi a valóságos helyzetet. Az egyhajós, nyeregterével fedett templomtérben a szentélyt megemeli és szűkebb alaprajzi méretével „diadalívet” formáz, az egyenes szentélyzáródáshoz azonos méretű sekrestyét kapcsol (melynek mérete nyilvánvalóan a hittantermi oktatás lehetőségét is biztosítani kívánja). A tetőszerkezet és a karzat kialakítása is a kis méretrendhez és

Luther Kiadó, Budapest, 2008. 21-28.; illetve: Krähling János: Gyülekezeti központok a XX. század szakraális építészetében. Építés-Építészettudomány Vol.36. (2008) No.1-2. 119-127.

46 A templom ezen formájában nem épült meg, ennek okaira nem derült fény. Valószínűsíthetően a politikai környezet nem kedvezett az építésnek. A település Szűz Mária szent neve római katolikus temploma 1989-ben épült, a kislástanyai Szent Erzsébet templom pedig 1990-ben.

18 Tiszalök, római katolikus templom terve

19 Nyárás, római katolikus templom terve

figyelembe vehető építéskivitelezési jártassághoz igazodik. A három utca által határolt telken a templom közepén foglal helyet. Hasonló építési megoldásokkal és építészeti formálásokkal találkozhatunk a – mind-ezideáig helyszínt illetően pontosan nem azonosított – „Nyárásai r.k. plébánia templom terve” esetében, mely méretrendben csak valamivel nagyobb, de rangjában gazdagabb épületet ábrázol: a szentély épület-tömegét a sekrestyével átellenes oldalon L-alakban képzett lelkészlakás egészíti ki. (19. ábra) Az alaprajz mellett felvázolt egyszerű helyszínrajz új, szabályosan telepített, családi házas faluszerkezetet mutat. De nem is a szerény szerkezeti megoldások és nem is a meghíúsult építkezés története miatt érdekesek ezek a tervek. Az építészeti jelleg jól tanúskodik a társadalmi, gazdasági és politikai környezet lehetőségeiről: mely a már ismertett épületméretben jelentkezik, de számunkra leginkább a főhomlokzat kiképzését illetően érdemel figyelmet. A mintegy hat méter széles épület főhomlokzati fala a bejárat körül felvastagszik, ezáltal középrizalitot formál. A kapuzat felett szobor elhelyezésével számoló terv a tetőgerinc fölé nyúló, attikaszzerű „harangfal” által méretéhez képest monumentális hatást biztosít a templom feltárulásának. Mindkét terven öt-öt keskeny félköríves nyílás töri át a felmagasodó attikát, mely egyszerű, párkányzat nélküli lezárást kap, felette kereszt helyezkedik el. A harangtorony megépítésének lehetetlen feladatát Árkay egyszerű eszközökkel oldja fel, kompozíciója magasztosabb megjelenést kölcsönöz a templomnak.

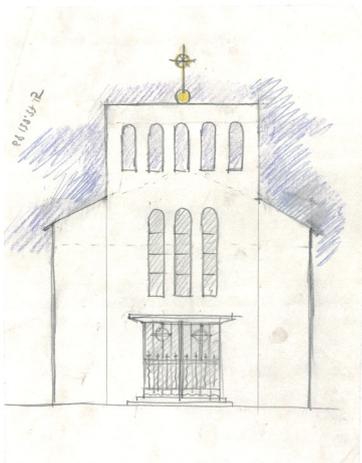
Az ismertett két templomterv kapcsán nehéz a datálás megállapítása, de bizonyos, hogy mindkét tervet az '50-es évekre lehet datálnunk. A hagyatékban a tiszalöki templom terve a polgári helyreállítási terveket követi, míg a nyárásai az évtized végén megvalósuló tervsorozatok között van (repertórium szerinti datálása 1958). Polgár templomának felújításában Árkay az '50-es évek közepén vesz részt – az egyházi kapcsolatok, de leginkább a személyes ismeretségek okán feltételezhetjük e tervek elkészültének időszakát is ezzel azonosítani. Nemkülönben alapot adhat e feltételezésnek a tervek építészeti megoldásaival összhangban megvalósult templomépület azonosítása.

Az '50-es évek vége tehát nem a szabad egyházi építkezések időszaka – az állam minden lehetséges közvetlen (igazgatási, engedélyezési) és közvetett módon (egyházszervezeten belül szított személyes érdekütköztetésekkel) akadályozta a templomépítési szándékot. Szemléletes példája ennek egy kis Dunamenti település római katolikus templomának építéstörténete, mely a sokat meghurcolt Regőczy István plébános személyes történetével is összefonódik.

Szalkszentmárton Szent Márton római katolikus temploma egy ma már sajátos települési szituációban, de valójában a központban, a református templommal szemközt a főút túloldalán kerülhetett elhelyezésre. Az egykoron egy lakóház szobájában tartott istentisztelet téri befogadására megépült, szerény anyagi lehetőségek mentén megvalósult szakrális tér minden tekintetben visszafogott megoldásokkal bír, melyek az imént ismertett templomtervekkel azonos célzott minőséget és kvalitást mutatják. A mára lakóház mögé szorult templom főhomlokzata érdekes kísérlet tehát a torony nélkül képzett, attikás-oromzatos megoldású falusi templomhomlokzatra. (20. ábra) A vertikális elem igényét kívánta Árkay összehangolni a minimális kivitelezési költségekkel – megoldása monumentalitást biztosít a kisméretű nyeregtetős templomtömegnek.⁴⁷ A gerinc fölé egy szinttel magasodó, horizontális zárású, áttört homlokfal eredetileg tehát torony nélküli változatot mutatna – a később felépített torony el is építi az öt íves záródású megnyitás utolsó elemét.⁴⁸ A szinte szemmagasságig lefutó félköríves záródású ablakok a korszak jellemző megoldásai, a beltér azonban így minden misztikumtól mentes. A három lépcsőfokkal megemelt oltártér (jobb oldali) keleti fala három hasonló formálású nyílással áttört. (Túloldalt kisebb sekrestye – melynek folytatásában később épített plébániahivatal helységei sorakoznak kétszintes épülettömegben.) Az egyenes záródású szentély félköríves diadalívvel csatlakozik a templomtérhez, mely nádstukatúrral formált mennyezete a modern szellemiségében (a templom arányaihoz viszonyítva) meglepően strukturált: a hosszfalak mentén keskeny vízszintes sáv a középrészénél ívesen megemelkedik. Az álmennyezeti struktúra túlfarmáltsága a korabeli (szocializmus egy évtizede alatt épült) templomok sajátja – miközben a szerkezetválasztás és anyaghasználat mind egyszerű kivitelezésű épületet mutat. A szerkesztés nyersessége a karzatnál mutatkozik meg legfőképp, a bútorzatot számos adományból sikerült megoldani idővel, a díszítőfestés

47 A vészterhes politikai közeg hatásáról az építés folyamatára lásd a templomépítő atya visszaemlékezését: Regőczy István: *Az Isten vándora*. Szent István, Budapest 1991.

48 Bár részleteiben a torony formálása – a templomhajó lábazati magasságának továbbvitele, az előtető átforduló komponálása a toronytessen övpárkányként, a nyílásformák – azonosítható Árkay építészeti megoldásaival, de a tervek ismeretében egyértelmű, hogy ő eredetileg magas harangtorony nélkül tervezte a templomot 1957-ben, tudatában a szűkös anyagi lehetőségeknek. Persze a hívek szándéka ezt részben felülírta: egyszerű és alacsony faszervezetű harangláb épült a templom előtti teresedésben, mely helyett a '90-es években épült meg a téglá sarok-lizénával képzett harangtorony.

20 Szalkszentmárton római katolikus templom terve, főhomlokzat

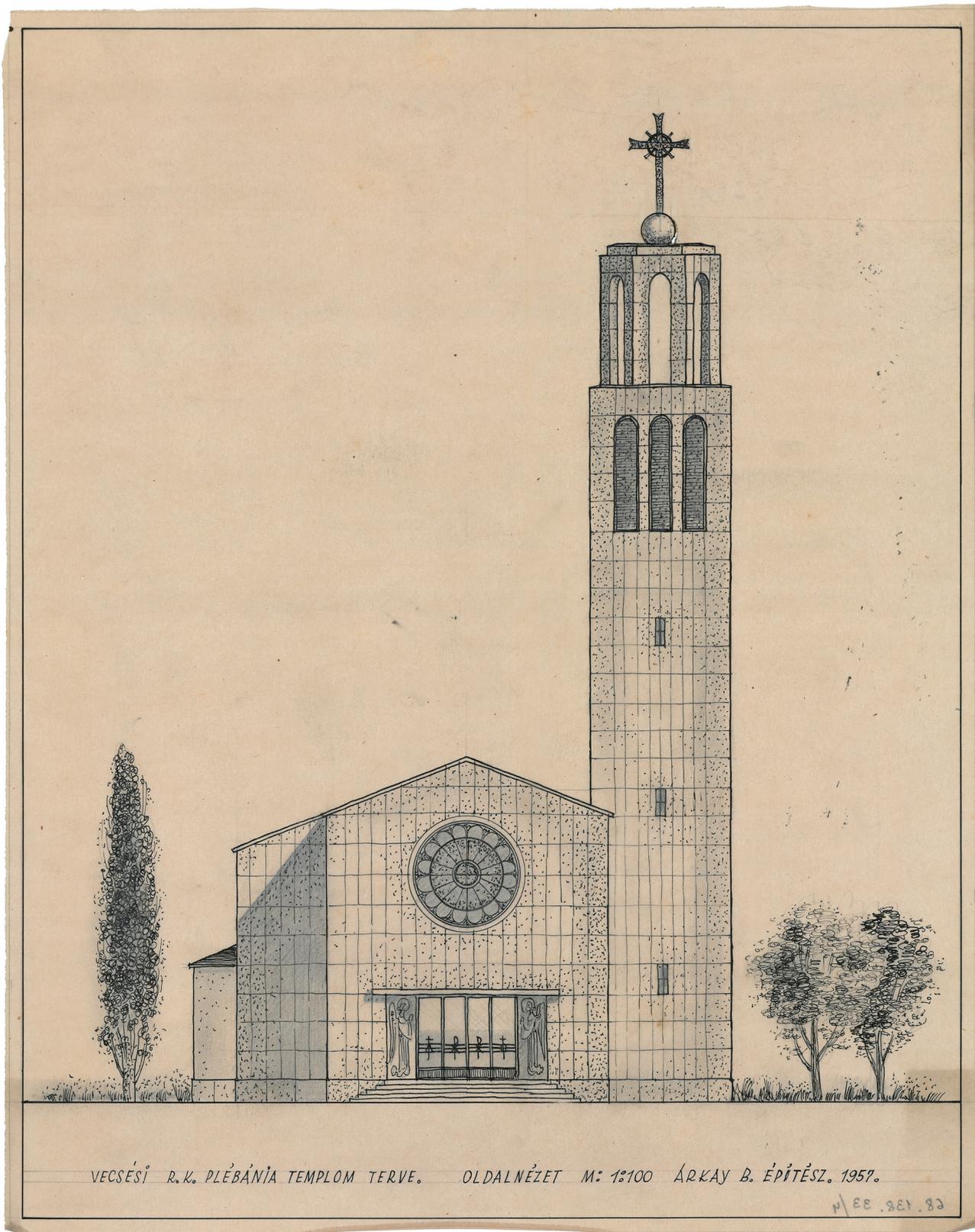
autodidakta alkotás. A minőség tekintetében egyetlen kivétel talán mégis a homlokzat – ez is mutatja Árkay realista érzékenységet: az idomacél elemekből gyártott kapuzat még ma is a bejárati homlokzat díszé a felette található konzolos vasbeton előtetővel és a hármás majd ötös megnyitással.

Az oromzati (harangfal mintáját tehát az '50-es évek második felében kell keresnünk, és nem csak ilyen szerény méretű templom esetében. A pontos datáláshoz egyértelműen hozzájárul Árkay Bertalan Vecsés településen végzett tevékenysége: jól különválaszthatóan két templom esetében is felmerül neve, de míg az Andrásy-telepi Szűz Mária Szeplőtelen Szíve templomnál Kreybig Lászlóval közösen készítették az első terveket, addig a Szent Kereszt Felmagasztalása római katolikus templomnál már teljes mértékben önálló szerzősége bizonyított.

Az Andrásy-telepen található iskolakápolnát az egyházi iskolák államosítása miatt 1948-ban fel kellett hagynia a közösségnek, helyette már azévből új templom építésébe kezdtek – a terveket Árkay Bertalan és Kreybig László készítette a megelőző évtizedben ismert építészeti formálásnak megfelelően oldalt helyezett toronyformálással. Az építkezéshez a Sas-hegyi romkápolna téglanyagát használhatták fel, munkaerőben a helyi lakosokra számíhattak. Legfőképp pénzhiány miatt a munkálatok azonban egy évvel később leálltak, a félig felhúzott falak magukra hagyottan düledeztek. Életveszélyessé nyilvánították az építési területet, és az 1951-ben plébánia rangra emelt egyházközséget a falak visszabontására kötelezték. Az 1955-ben újonnan érkezett plébános

próbálta menteni a már meglévő részeket, Árkay műleírását és költségelőirányzatot adott a további feladatokhoz. 1957. májusában az Állami Egyházügyi Hivatal meglepő módon engedélyt adott a munkálatok folytatására, melyek még a nyáron megindultak, és 1958. december 14-én szentelték fel *Vecsés Andrásy-telepi Szűz Mária Szeplőtelen Szíve templomát*. Árkay 1957-re datálható tervsorozata a meghatározott dimenziókból indult ki: a falak a szentélynél már koszorú magasságban, a bejárat felé eső részeken az ablakok vállmagasságában álltak.⁴⁹ Az épülettömeg logikus lezárása és a toronyformálás kialakítása várt tehát megoldásra az archív anyagok ismerete szerint. A hagyatékban fennmaradt terv kialakításában közelít a modern templomépítészettel rokon, imént bemutatott megoldásokhoz: a főhomlokzat oromzati képzésében a rézsűs fülkájú kapuzat felett hatalmas rózsablak dominanciája érvényesül, a középrész előre léptetése háromhajós templomot mutat, de alapvetően a jobbra kihelyezett, templomtömeggel egybeépülő magas torony formai egyensúlyát teremti meg a megoldás. (21. ábra) A torony lezárása különösképpen hasonlít az olasz modern templomépítészet campanileszerű részletképzésére: a négyzetes alaprajzú, markáns, tömör toronytest felső szintjét áttört, pilléres oktagonális lezárás alkotja. A megoldás természet-szerűleg rokona a balatonlellel templom eredetileg

49 Az archív felvételek tanulsága alapján jól megállapítható a munkák menete és üteme – részletesen beszámol róla: Gál István: *A vecsési Andrásy-telepi Szűz Mária Szeplőtelen Szíve nevét viselő templom építésének története*. Magánkiadvány, (Budapest) 2013.

21 Vecsés, r. k. plébánia templom terve, oldalnézet

tervezett toronylezárásának. Az egyszerűbb változatban megépült toronyra végül 1963. áprilisában került fel a kereszt és szólalhattak meg benne a harangok.

Ennél nehezkesebb folyamattal épülhetett meg az óvárosi plébániához tartozó *vecsesi Szent Kereszt Felmagasztalása templom*. Az 1800-ban emelt korábbi templom 1944. decemberében a főváros határában hetekig tartó harcok során elpusztult. 1948. októberében az egyházközség új templom építésébe kezdett, de az anyagi bizonytalanság és az erősödő politikai elnyomás miatt a munkálatok – hasonlóképpen az Andrásy-telepihez – megálltak. Lelkészváltás is nehezítette a folyamatot, de az 1959. végén érkezett új plébános már gyors és kategorikus elutasítást kapott az ÁEH-tól: sem a fellebbezésnek nem adtak helyet, sem egy kisebb változatban történő megépítéshez nem járultak hozzá, így az 1954-ben megszakadt építkezés épülettorzóját el kellett bontani, az egyházközség számára új telket jelöltek ki. Erre az új saroktelekre készítette terveit Árkay Bertalan: a „*Vecsesi r.k. óplébánia építése*” néven ismert tervsorozat 1960-ban készült.⁵⁰ A gyülekezet tehát ismét nekiállt a templomépítésnek egy méretben jelentős és alaprajzi rendszerében is gazdag terv szerint.⁵¹ A tiszalóki, nyárási tervek és Szalkszentmárton megvalósult templomához képest a vecsesi Szent Kereszt Felmagasztalása templom alaprajzi rendszere a '40-es évek liturgikus téréigényeit rétegzett gazdagsággal szolgálja: a finoman ívelt hátfal-lezárással képzett szentélytér mellett nem csak önálló bejáratú nagyméretű sekrestye, de vele szemben oratóriumtér is létesülhetett, melyek félköríves nyílásokkal áttört fallal csatlakoznak az oltártérhez. (22-23. ábra) A templomhajót keleti oldalon félköríves kápolna és gyónatófülkék sora egészíti ki, tömegben is térbővületet alkotva – ezt a tér- és tömegformálásban is megjelenő liturgikus-funkcionális elemet láthattuk megfogalmazni a ceglédi tervek egyik változatán. Vele szemben eredetileg (a templom saroktelken történő elhelyezkedéséből adódóan logikusan) mellékbejárat nyílt

50 Külön teljes tervsorozat készült torony nélküli változattal, már egyszerűbb formálással, de a hazai templomépítészetben ritka záránokkapu motívummal. A kettős kapuzat között elhelyezni kívánt szoborból emelkedett felfelé a keresztmotívum, mely magasan elhelyezkedő körablak előtt kapott keresztzsárat. BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/6. 68.138.33_11

51 Kovács István plébános így ír az építési munkák első heteiről: „*Erről az időről csak meghatódott szívvel lehet emlékezni. Jöttek a férfiak a földásásra a kezdetnél, segítettek a fuvarral, segítettek az asszonyok. Mindenki jóakarattal segített nemcsak munkával, hanem adományokkal is. Sok száz (450-500) család adakozott a templom építésére. Kinyílt az emberek szíve, pedig nehéz napokon mentek keresztül.*” (Részlet a vecsesi Szent Kereszt Felmagasztalása templom Historia Domusából.)

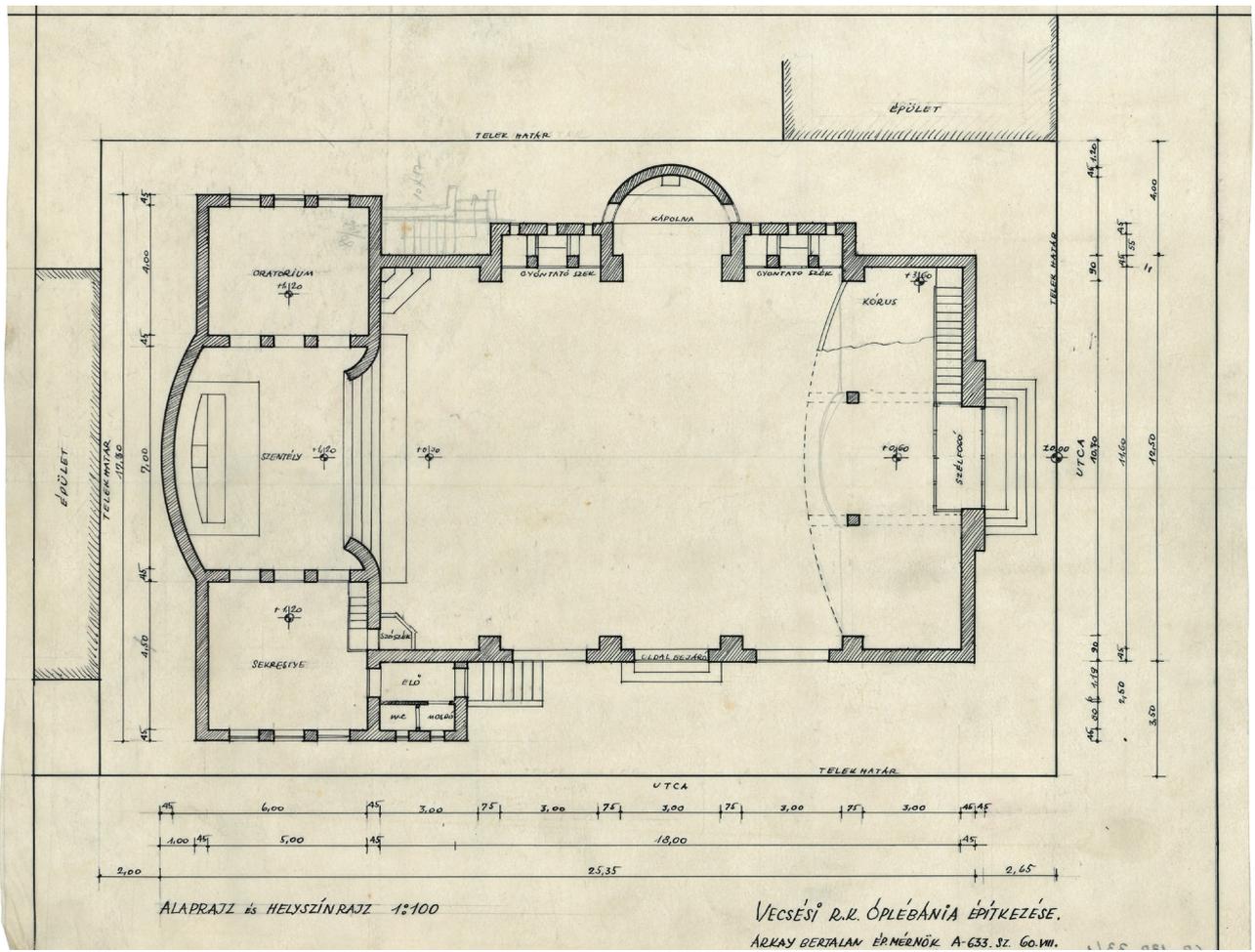
volna, de ez nem valósulhatott meg. Mivel torony építésére nem kaptak engedélyt, ezért csak egy alacsonyabb, 9 m magas acélszerkezetű harangláb épült. A torony szerepét a főhomlokzatból kiugró megemelt oromzati rész hivatott helyettesíteni hasonlóan a taksonyi és a korábban látott falusi templomok példáihoz, de itt faltest előtti lizénák által kihangsúlyozásra került e kompozíció. A bejárat rész fölötti egyetlen megnyitás, a rózsablak az Andrásy-telepi templom rózsablakához hasonlóan központi szerepet kap. A tervvariációkban még jelentős méretű megnyitás (fellette a tervek szerint magasan kiemelkedő oromfallal) a megvalósult formájában kisebb lett, és az létrehozott erős vertikális osztások között elvész, ráadásul a magassági elhelyezése is valószínűleg a belső térhez való igazításból adódott. A Szent Kereszt templom összetett térrendszere gazdagabban tagolt mint a – részben őáltala tervezett – Szűz Mária Szeplőtelen Szíve templomnak, így közelebb áll a két világháború közötti liturgikus hagyományokhoz. A korszakra jellemzően mindkét templomban fakazettás síkfödém készült (az Andrásy-telepnek középrészen történő továbbemeléssel, a Jókai utcának enyhe lejtéssel), rácsozat-rajzolatuk a világosabb betétek miatt hangsúlyosnak tűnik.⁵²

Közel hasonló megoldásokkal épült a fővároshoz közeli alföldi település, *Hernád Szentlélek római katolikus temploma* is.⁵³ A Szentlélek templom a mai község súlypontjától keletre található. Az utcafronttól nagyjából 30 m-rel hátrébb került, ami nem a bejáráshoz szükséges felvezetés miatt alakult így, hanem a háttérbe húzódnak jelenlét eredménye. Hagyományos értelemben vett tornyot nem építettek a templomhoz. Egy szimbolikus főhomlokzati kiemelés jelzi az épület „templomságát”. Az Árkaynál korábban megszokott motívumok jelennek meg: vertikális irányultságú megnyitások, félköríves záródások, enyhe középrizalit.⁵⁴ A teremtemplom belsőt a vízszintes ol-

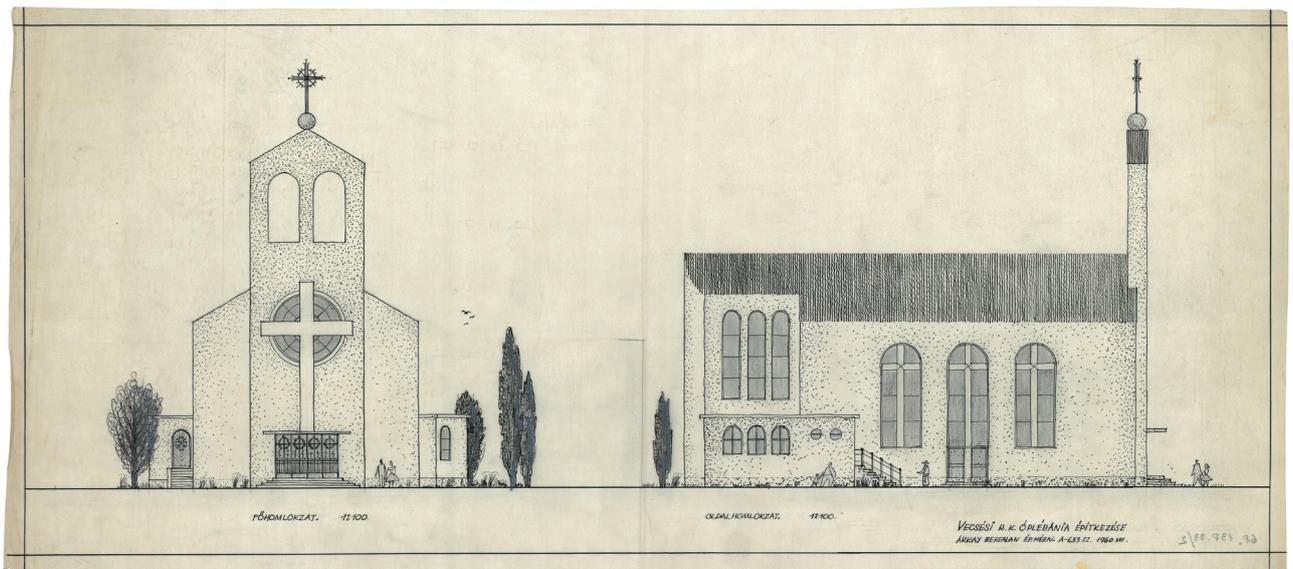
52 A Dénes Jenő által készített falfestmények esetleges elhelyezkedésükkel a jó szándékú hívek egyik hozzájárulásának példáját testesítik meg. A színes ólomüveg ablakokat Mohay Attila iparművész készítette.

53 A település elmaradott helyzetét jól érzékelteti, hogy először 1951-ben lett elektromos áram bevezetve a faluba. A hernádi településtörténetről, valamint a korábbi kőtemplomról bővebben: *Hernádi olvasókönyv*, 2000 (Czagányi László: Elfelejtett hernádi hétköznapok, Cserhádi Pál-Keresztényi Nándor: Hernádi hétköznapok című könyvei alapján, valamint 1970-től megjelent cikkek felhasználásával készült kiadvány) <http://www.hernad.hu/hernadi-olvasokonyv/> (Utolsó megtekintés: 2015. 03. 26.)

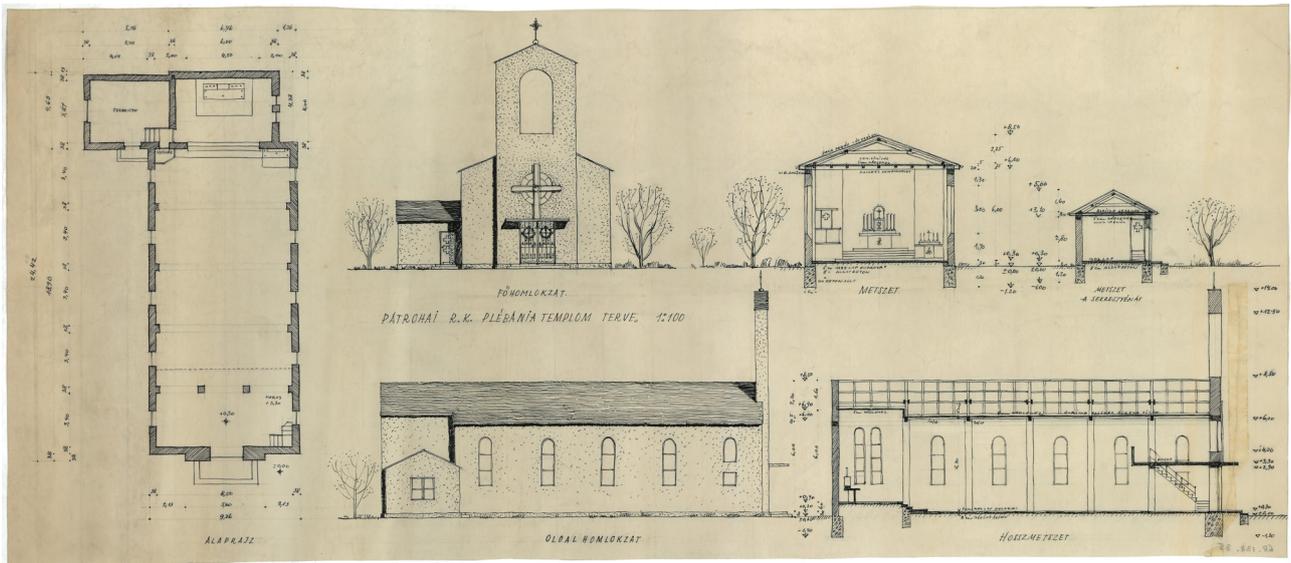
54 2010-ben épült meg a templom melletti telken a Szent Család Háza, mely a hernádi római katolikus egyházközség közösségi háza, tervezője Balázs Mihály építész. Jól bizonyítja a kis közösségek komoly összefogással létrehozott épületeikhez

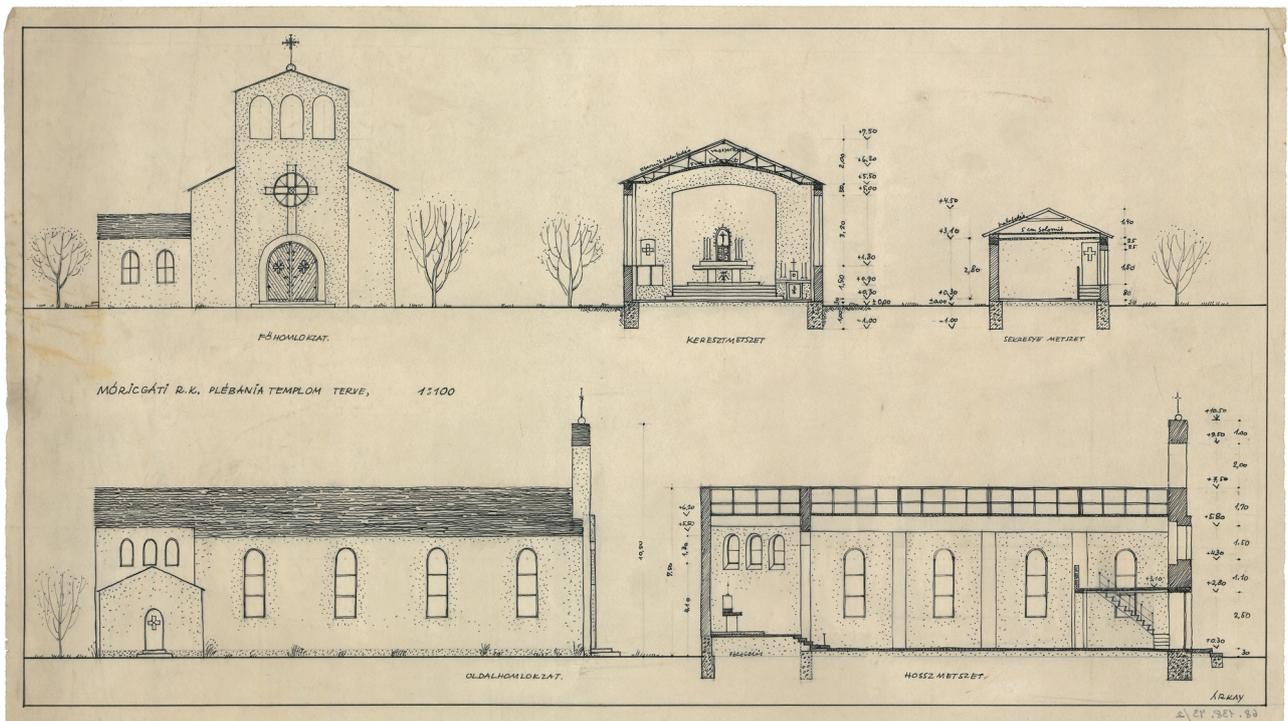
22 Vecsés, r. k. óplébánia építkezése, alaprajz

23 Vecsés, r. k. óplébánia építkezése, fő- és oldalhomlokzat

24 Pátróházi r. k. plébánia templom terve

25 Mórjcgáti r. k. plébánia templom terve

dalsávokkal és középrészen szegmensívvel megemelt mennyezet tagolja, egyszerű rézsűs oldalsó lezárások vezetnek a szentély hátfalához. A térbelső szerénységét a vecsési templomhoz képest az ablakok komponáltsága haladja meg: a hármas csoportokba rendezett nyílások számszimbolikája könnyed ritmizálást ad a falpillérek között. A hármas nyílás motívumként a főhomlokzaton is megjelenik, alatta konzolos vasbetontető fedí az acél-üveg konstrukciójú kapuzatot, felette hatalmas félköríves nyílás magasodik oromzatosan az épülettömeg fölé. Harang itt sem került a nyílásba – a kertben fém szerkezetű harangláb szolgáltatta a híveket istentiszteletre.

A vecsési „óplébánia” templomhoz készült tervrajzok 1960. évi sorozata formai megoldásaiban jól párhuzamba hozható a Kiskunság homokján épült Móricgát templomának építészeti kompozíciójával. A méretbeli különbség elsöre szembe tűnő, és a tervtár anyagának áttekintésével megtalálható egy átvezetést biztosító terv is. A „*Pátróhai r. k. plébánia templom terve*” megjelöléssel egy kisméretű (9x18 méteres hajóval), a vecsési és hernádi megoldásokat egységesen tartalmazó, de egyszerűsége törekvő részleteiben a tiszalöki-nyárasi-szalkszentmártoni tervek vonulatait követő termegoldást láthatunk. (24. ábra) A terv azonban nem valósult meg – *Pátróha Pádúai Szent Antal római katolikus temploma* a homlokzati harangfalas megoldás helyett a balatonlellei templom kapuzatot-előtető-karzatnyílást összefogó, félköríves záródású, bélétes, monumentális hatású homlokzati kompozíciójával lett kialakítva a tervhez képest is kisebb mérettel.

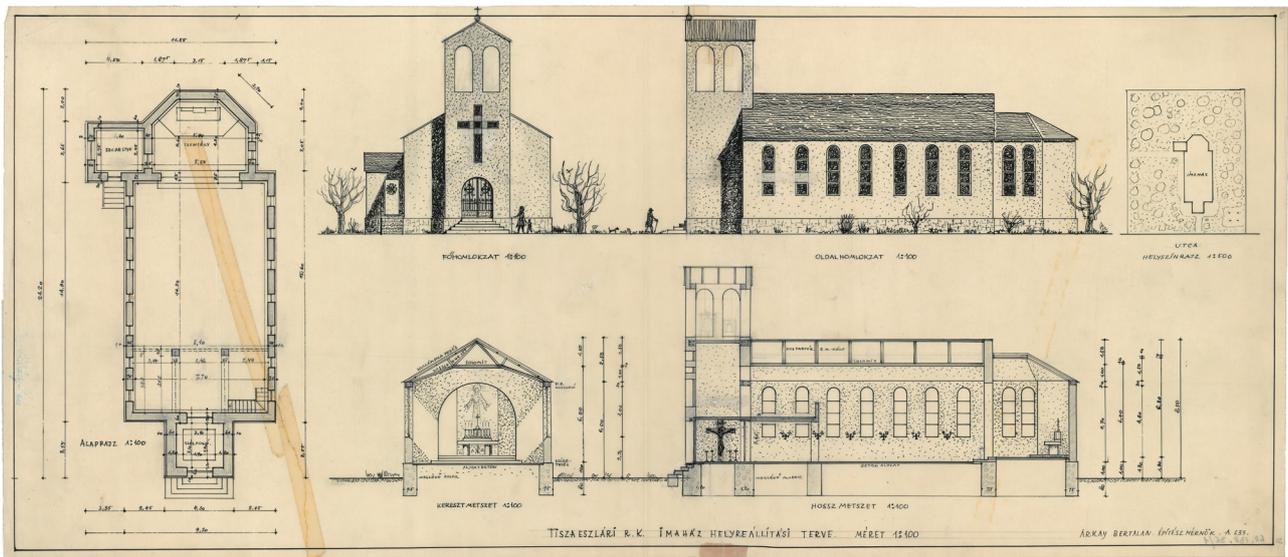
A *móricgáti Nagyboldogasszony római katolikus templom* még kisebb dimenziókban valósítja meg a pátróhai tervmintát. (25. ábra) A 6x12 méter alapterületű teremtemplom négyzetes szentéllyel és abból nyíló (az eredeti tervekhez képest másik oldalon megépült) kis sekrestyével egészül ki. Kertjében acélszerkezetű harangláb található. Az egyébiránt arányos templomtömeg kompozíciós elemeiben szerény, de felhasználja az iménti sorban bemutatott templomok

való kötődését a hernádi közösségi ház építési helyének megválasztása. Az új közösségi ház helyéül kezdetben a templom előtti területet jelölték ki, azonban a településnek sikerült megvásárolnia a szomszédos telket, így végül ott épült fel. Balázs Mihály az eredeti elképzelést támogatta, azzal érvelve, hogy egyszer egy új templom épülhetne a most vásárolt telken. A megbízók viszont ragaszkodtak az Árkay-féle templom megtartásához és előre vetítették annak közeljövőben történő felújítását. A hernádi közösségi házról bővebben: Balogh Ádám: Akácfa tükör – közösségi ház Hernádon. Építészfórum. 2011. június 27-én. <http://epiteszforum.hu/akacfa-tukor-kozossegi-haz-hernadon> (Utolsó megnézés: 2015. 05. 05.)

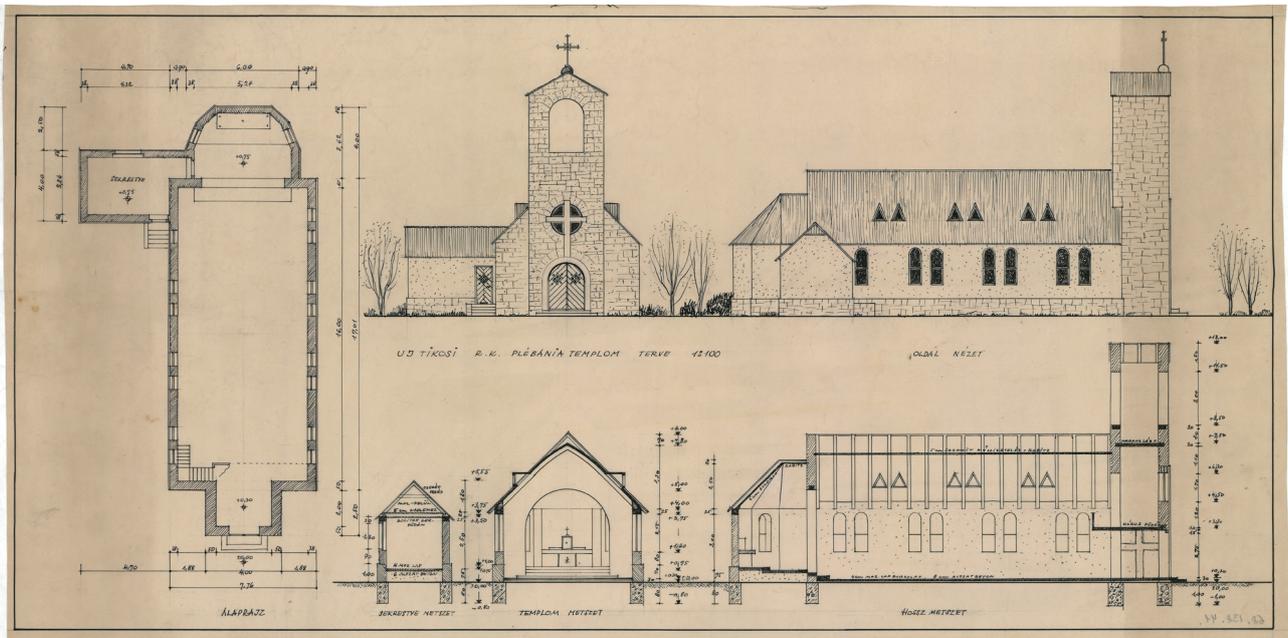
legfőbb elemeit: nagyméretű kapuzata felett a karzaton keresztül megvilágítást biztosító körablak található, melyet a több terven már látott, de teljességében itt megvalósult kereszt-osztás tagol, felette hármas megnyitással oromzatos harangfal. A belső térlefedése a tetőszerkezet erőjátékát sugallja törtvonalú rajzolatával, a vékony falazatot belül pillérek erősítik, a karzat kiképzése a leglényegibb elemekre koncentrál, a megemelt oltártér enyhe szegmensíves záródású még e kis templomocskánál is. A tervektől való eltérés a diadalív formálásában is tetten érhető: szegmensív helyett teljes félkörívvel valósult meg.

Köztes változatként meg kell említenünk egy vázlatrajzot, mely a móricgáti templom főhomlokzati variációját tartalmazza. (33. ábra) A környezettől idegen kőburkolat markáns megjelenést kölcsönöz a kontúrjában megváltoztatott oromzati falnak, melyen a hármas harangnyílás egy szép arányú, erőteljesebb hatású homlokzatos eredményez. A déli oldalról árkádivekkel képzett átvezetés után magasra nyúló campanile-torony került elhelyezésre, hasonlóan kőburkolattal. Árkay e rajzával bizonyítja, hogy a szűkös anyagi lehetőségek ismeretében sem mondott le idea-képeinek megfogalmazásáról – legalább papíron.

A tervtári hagyatékban a pátróhai tervet követi a tiszzaeszlári terv. (26. ábra) Szerzősége vitatható lenne a megépült templom toronyaljában elhelyezett emléktábla alapján, de a hagyatékban megőrzött rajzsorozat második eleme (BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/6 68.138.36_2), mely a kapuzatot mutatja, széljeggyel együtt datálva is van: „Megrendeljük Tiszaeszlár 1964. július 4.-én Csékán Lajos lelkész” felirattal. A lelkész a Historia Domus szerint azonosítható, így Árkay szerzősége is, mivel a tervekkel szinte azonosan épült meg a templom 1964-65-ben. (A torony alatti előtérben az északi falon elhelyezett dedikációs táblán Szabó Lajos építész neve szerepel az építők között, Árkayé nem – ennek az okát nem sikerült hitelt érdemlően feltárni.) A tervrajz felirata szerint imaház helyreállítására vonatkozó terv, de egységes építészeti formaalkotása és szerkezeti rendszere nem egy feltételezett kiegészítés mutat számunkra. Valószínűleg a korszak politikai visszahívásai, az engedélyezés körülményessége miatt volt indokolt valójában megtevesztésként helyreállításról beszélni, miközben teljesen új építésről van szó. Az Árkaytól kissé szokatlan poligonális szentélyzáródás félköríves diadalívvel csatlakozik a hosszfalakon hét-hét ablakkal jól megvilágított teremtemplom hajóhoz – a viszonylag alacsony parapettel képzett félköríves záródású ablakok miatt igen világos térről van szó. A szentélyből északra (külön bejáratl is rendelkező)

26 Tiszaeszlári r. k. imaház helyreállítási terve

27 Új tükösi r. k. plébánia templom terve

kisméretű sekrestye nyílik – ekkoriban már kifejezetten tiltott volt iskolán kívüli hitoktatást végezni (ennek betartását a helyi pártszervek következetesen vizsgálták is), így nem volt indokolt (több funkciót is ellátó) nagyobb sekrestye kialakítása. A templomhajót a főhomlokzat tengelyében elhelyezett torony alatt kialakult szélfogó keresztül lehet megközelíteni. A bejárati rész első két ablakaxisának megfelelő mélységgel nyúlik be a két pillérre támaszkodó karzat – melynek jelenleg látható karzat alatti beépítései később keletkeztek (részben gyóntató kialakítása érdekében). A torony formálásában tapasztalhatunk kisebb eltéréseket a tervtől: a tetőszerkezet kialakítása magas gúla formájú lett a nyeregtetős formálástól eltérően, illetve a kapuzat feletti, eredetileg keresztet formázó nyílás helyett egyszerű kisméretű körablak lett elhelyezve. A datálásban és szerzőségben segítséget nyújtó bejárati ajtó vázrajz méretében azonos, de részletképzésében nem követte a részlettervet. A kőburkolat, mely a Tisze felső-középső folyásánál a közeli hegységek miatt könnyen beszerezhető és alkalmazható építő-burkoló anyag volt – talán visszahatással lehetett a mórícgáti vázlatban megfogalmazott anyagválasztásra.

Az „*Uj tíkosi r.k. plébániatemplom terve*” minden rajzot egy tervlapon tartalmazó építészeti dokumentációja a tiszaezlárihoz hasonlatos, de szerényebb méretű változatot mutat, részletképzésében és formai tagoltságában is egyszerűbb megoldásokkal. (27. ábra) Az építés körülményeit archív dokumentumok hiányos volta miatt⁵⁵ nehéz feltárni, így nagyobb részt az építészeti megfigyelésekre hagyatkozhatunk az Újtikos Syracusai Szűzanya kápolna elemzését illetően. A tervhez közel azonos méretrenddel megvalósult szakrális épület az előzőekben ismertetett hagyományos falusi, homlokzati középtornyos, diadalívvel képzett poligonális szentélyzáródású teremtemplom mintát mutat. A részletképzések vonatkozásában a tervtől szinte teljesen eltérő megoldásokat látunk: mind a hosszhomlokzatok ablakformálása, mind a szentélyapszis és sekrestye épülettömegének nyílásrendje, mind a torony kialakításában. Stíluskritikailag azonban az újtíkosi templom joggal azonosítható Árkay építészetével: a kapuzat részlettagolása, a

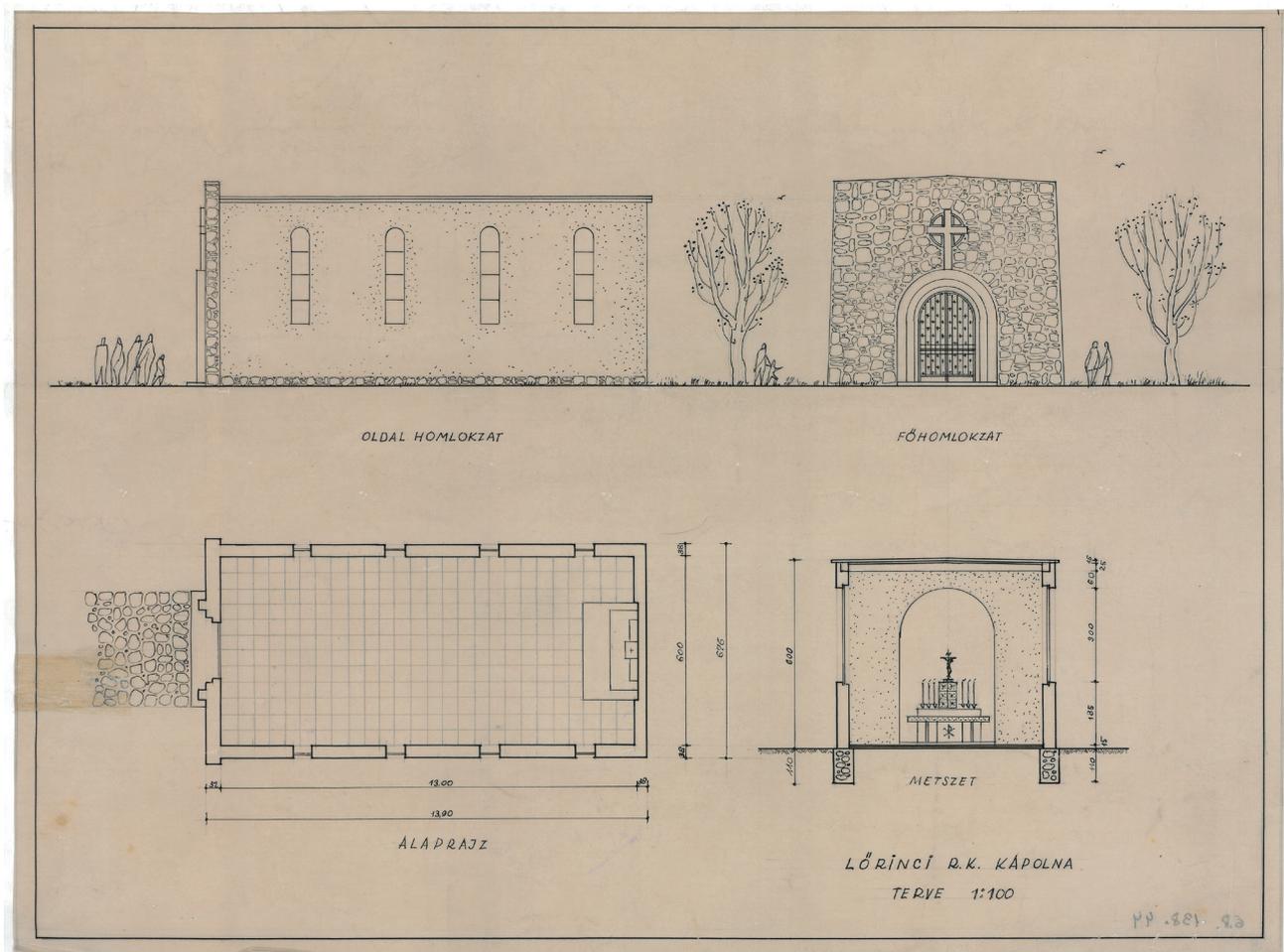
55 A kevés hivatkozható adatból megállapítható, hogy a Polgárhoz tartozó Tikos-telepen 1943-ban iskolakápolna létesült és még a világháború utolsó éveiben elkészültek a templomépítés tervrajzai. Az beszerzett építési anyagok nagy részét 1944 őszén a csatározások közepette széthordták. Végül a közösség a meglévő iskolakápolna átalakítása mellett döntött. Ez utóbbi információnak ellent mond kissé az egységes építészeti tervrajz és a viszonylag hasonlóan megvalósult ma is látható kápolna.

bejárat feletti keresztmótvummal osztott ablak, a torony (tiszaezlári terven is látható) nyeregtetős kiképzése. Az építés – adott esetben hosszú időre elhúzódo – folyamatának egyszerűsítő-redukáló építőmesterei átalakításait láthatjuk megítélésünk szerint.

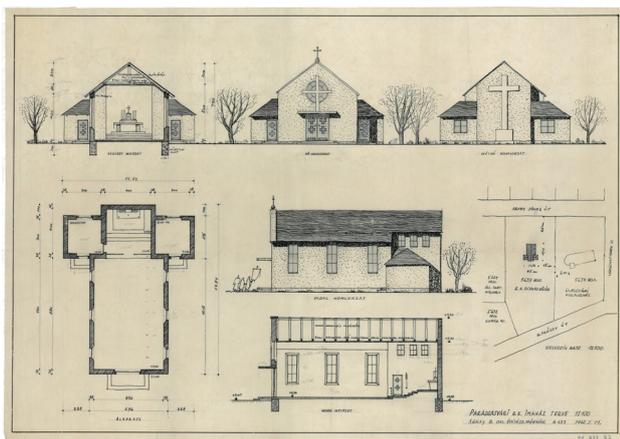
Árkay reálisan mérte fel a '60-as évek szegényes lehetőségeit. A Kádár-korszak első átmeneti éveitől a vallásüldözés kemény eszközközhöz folyamodott: a bebörtönzések és meghurcoltatások időszakát az 1963-as általános amnesztia valójában csak látszólagosan oldotta fel. A személyes hit még erősen élt, de a közösségek ereje sok helyütt megtört, a személyek közötti bizalmatlanság aláta a közös összefogásokat is. Árkay igen egyszerű szakrális épületeket tervez ekkor, a kevés felkérés sem valósul meg mindig építkezésben. Ezen időszak – a '60-as évek elején járunk – legszerényebb tervváltozata a „*Lőrinci r.k. kápolna terve*”, mely 6x13 méteres beltérrel, egyszerű alacsony hajlásszögű gerendázatos tetőfödémmel, torony nélkül, de még ez esetben is békés kapuzattal, latinkereszttel osztott körablakkal, kicsinységének ellentmondó a kő felhasználásával monumentális hatású főhomlokzattal bír. (28. ábra)

A realitás ennél is komorabb helyzetet mutat – a *parádsasvári Szűz Mária neve római katolikus kápolna* szinte egy családi ház méretet sem éri el. Az 1962-ben nagy viszontagságok közepette létrejött templomocskája az 1948-ban államosított üveggyári kápolnát váltotta ki – több mint egy évtized szünet után. A január 11-i keltezésű tervlapon a 6x10 méteres alapterületű hajót egyenes záródású négyzetes szentély bővíti, mellett kétoldalt kiegészítő helyiségek (sekrestye és raktár). (29. ábra) Az Árkayra jellemző építészeti jegyek szinte egyedüli díszítő elemei az épülettömegnek: a nagy körablak, alatta a konzolosan kinyúló előtető kétszárnyú ajtót véd.

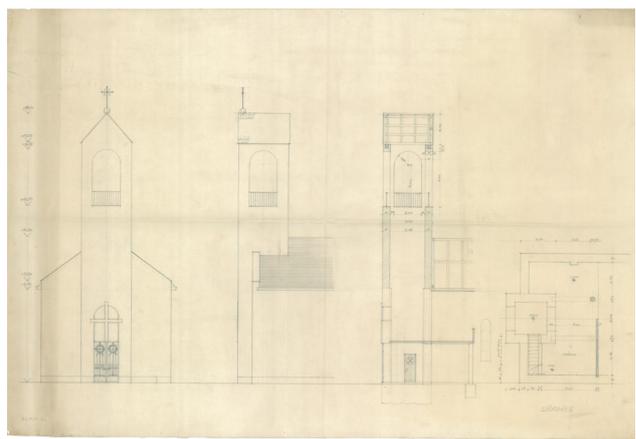
Miközben egyre nyilvánvalóbban a templomépítésnek nem kedvezett a politikai környezet, az egyházi tulajdonban lévő templomépületeken állagmegóvási feladatok folyamatosan felmerültek. Ismert, hogy Árkay gyakran segítkezett a katolikus egyháznál felmerült építési problémák megoldásában, legyen az kisebb szerkezeti megújítás, vagy statikai probléma okozta jelentősebb átalakítás. A '60-s években legfőképp ezen munkák tették ki tevékenységének jelentős részét. *Pestlőrinc katolikus templománál* egy egyszerűbb tetőfelújítás és helyreállításról maradt fenn rajzi dokumentáció. A Bács-Kiskun megyei *Kömpöc Nagyboldogasszony kápolnához toronyelhelyezésre* készített vázlatot, mely az újtíkosi helyzethez hasonlóan nagyon másként valósult meg. (30. ábra)

28 Lőrinci kápolna terve

29 Parádsasvári r.k. imaház terve

30 Kömpöcz, római katolikus templom toronybővítési terve

Héhalom Kisboldogasszony templomának bővítését is Árkay Bertalan tervei szerint végzik 1960-ban, ami viszont nagy pontossággal a tervek szerint valósult meg. Az 1807-32 között Eszterházy Miklós támogatásával megvalósult templom akkorra életveszélyes állapotú torony alatti részeit elbontják és új karzatot és tornyot építettek. A templomhajót hat méterrel meghosszabbították, valamint vonórudak és támpillérek segítségével stabilizálták a boltozatok oldalnyomása miatt meggyengült hosszfalakat.⁵⁶ Árkaynak a váci székesegyház altemplomának felújításánál is tapasztalható építészeti érzékenysége sejlik fel: történeti épület helyreállítása és bővítése a számára magasfokú alázatot követelő feladat. Héhalom templománál a 1959. 10. 10. keltezéssel jegyzett tervlapok és egy szerencsés egybeesés ad lehetőséget számunkra műemlékhelyreállítási módszertanának feltárására: a Genthon István által szerkesztett Nógrád megye műemlékei⁵⁷ néhány évvel a helyreállítási munkák előtt gondos leírását adja a templom belső és külső formálásának. Összevetve a mai állapottal pontosíthatjuk a szakirodalomból ismert rövid közlést, melyet legfőképp alkotóművészi vonatkozásaiban gazdagíthatunk. Árkay a teremtemplom hajójának két csehsüvegboltozatos terét az elbontott nyugati oldalon további egy boltszakasszal egészítette ki, a lunettás ablakot formailag tökéletesen megismételve. A bővítés igazán pontosan másfél boltszakaszt jelentett, mellyel a karzat alatti térrészen mellékkápolnák kialakítására, a karzaton pedig az orgona elhelyezésére nyílt további téregység. (30. ábra) A karzat mellvédje „klasszikus” módon a hajó utolsó boltszakaszának közepéig nyúlik be a térbe, ezáltal mellvédje formailag ütközik az ablakokkal. Árkaynak tehát itt inkább formahagyomány-követő, mint modernista-funcionalista építészeti részletképzésével találkozhatunk. Igen szép mintázata e módszertani konfliktusnak a karzat szerkezete: a poroszsüveg fődém az alsó síkon gerendázatos mintázatot rajzol ki, ami formai utalás lehet a korábban jellemző szerkezeti hierarchiára, ugyanakkor modern építészet szerkezeti hitelességre törekvését is felvállalja. A téglapillérek fejezet nélküliek, a tömör mellvéd síkban alig tagolt (Árkay elhagyta a korábbi „középen szögletesen kihasasodó” formát) – a láthatóan új beépítés megjelenítési szándékának részben hiteltelenül ellent mond a valószínűleg

korábbi ballusztrádós mellvéd mintázatának felfestése a homlokfelületen. Az újraépülő nyugati tornyos homlokzatnál (a korábbi konfúz leírással összehasonlításban) megismétlődik a műemlékhelyreállító metódus, az egykor volt homlokzat kialakítása jelenik meg, talán a tornyot lezáró korábban erőteljesnek mondott főpárkány tagoltsága - így kiülése – csendesedett valamelyest. A tervtári anyag vizsgálata alapján – a tervsorozat részeként - Árkay itt korának ellentmondó helyreállítási terven is gondolkozott: az október 16-án műemléki ellenjegyzésű terven a főhomlokzatot klasszicista, tympanonnal lezárt, a középrészen kettős dór pilaszterrel keretezett bejárati megoldást dolgozott ki a hosszhomlokzatok lunettás ablakainak stílusrendszerét tovább fejtve – végül az eredeti közép-tornyos változatra utaló, de annak összetett rétegeihez képest egy egyszerű homlokzat épült fel. (31. ábra)

5. ÖSSZEFOGLALÓ ÉRTÉKELÉS

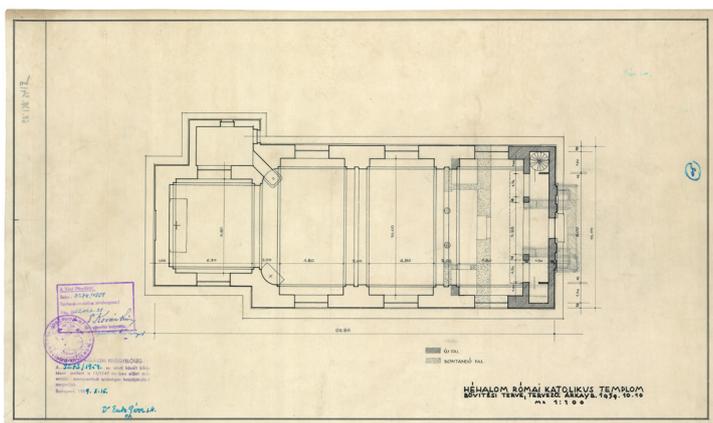
Az 1963-64-es évek számos viszonylatban fordulópontot jelentenek templomépítészetünkben. A II. világháborútól e korszakig terjedő időszak nem egy teoretikusan véghezvitt fejlődés, hanem a megmaradás küzdelmében megvalósuló árnyalt tendencia-átmenetként jellemezhető. Értékelésünkkel rámutatunk, hogy a két világháború közötti építészetünkben megfogalmazást nyert irányzatok továbbéléseként értékelhetjük az 1945-öt követő közel két évtizedes időszakot, mely még az egyházellenes diktatórikus hatalom időszakában is jelentős számú épülettel gazdagította 20. századi templomépítészetünket.

Építészeti vonatkozásban a vizsgált periódus a két világháború között kialakult építészeti formavilág továbbélésével jellemezhető. A jeles építészünk munkásságában követhető csendesedés ugyanakkor stílusosan finomodó irányokat is mutat. A jelen tanulmányban vezérvonalként bemutatott Árkay Bertalan hagyatékának feltárásával és értékelésével megállapítható, hogy a két világháború között legfontosabb modernista templomainkat tervező építész következetesen viszi tovább a modern építészet minőségi formajegyeit, mégis egy kompromisszumosabb formanyelvet alkalmaz 1945 után a kevésbé ismert, a modern és falusi hagyományok között nivelláló megoldásokkal készült alkotásoknál.

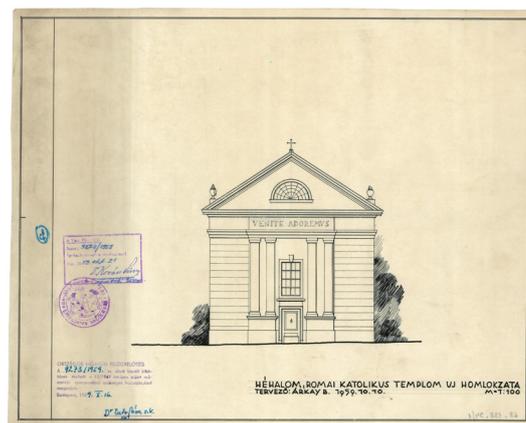
A megvalósult templomépületek helyszíni vizsgálata és a tervrajzokon fennmaradt elképzelések együttes elemzése vázlatát adja a '45-öt követő templomépítési gyakorlatnak is. Az 1945-48 közötti időszakban a háborús sérülések helyreállítása volt az

56 Kisboldogasszony templom (Héhalom) *Wikipedia* <[https://hu.wikipedia.org/wiki/Kisboldogasszony_temploma_\(H%C3%A9halom\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Kisboldogasszony_temploma_(H%C3%A9halom))> (Utolsó megtekintés: 2015. 05. 05.)

57 Genthon István (et.al.): *Nógrád megye műemlékei. (Magyarország műemléki topográfia III.)* Akadémiai Kiadó, Budapest 1954. 212-213.

31 Héhalom, római katolikus templom bővítési terve

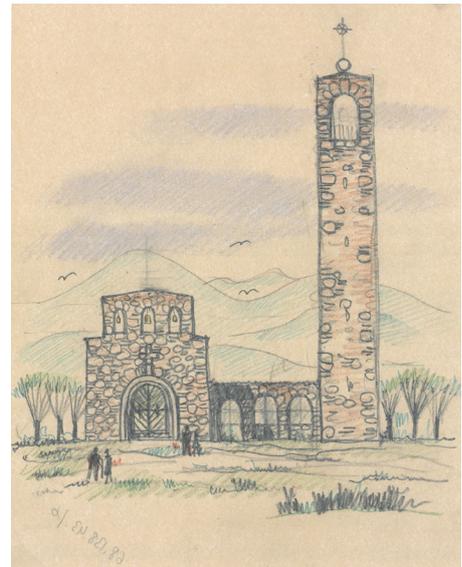

32 Héhalom, római katolikus templom új homlokzata

elsődleges feladat, mely munkák egyes esetekben az '50-es évek közepéig is elhúzódnak. A politikai fordulatot jelentő 1948-49-es évek időszakában gyors templomépítkezések valósultak meg – viszonylag egyszerű ügyintézésnek köszönhetően legfőképp ott, ahol az 1944-45-ös harcok kapcsán a német csapatok visszavonulásuk idején stratégiai megfontolásból felrobbantották a templomot. Közülük Gerjen temploma is a két világháború közötti időszak megújuló katolikus templomépítészeti modern felfogású kompozícióval képzett falusi plébániatemplom mintáját viszi tovább. Hort temploma pedig egy igen különleges ügymenet mentén, de talán legeredetibbként folytatja azon modern építészeti folyamatokat, melyek a „Római Iskola” hazai megjelenésének eredményeként már az 1930-as évektől tapasztalhattunk. Az ideológiai elnyomás és politikai fenyegetettség időszakában reprezentatív céllal valósulhatott meg a földrengés pusztította Taksony temploma, mely a korszak mind mérnöki mind építészeti vonalon tett, modern melletti állásfoglalásként is értelmezhető. Egyedülálló egységessége e templomnak annak tükrében kiemelkedő, hogy a következő években – a politikai ellehetlenítő folyamatok közepette – megvalósult kisebb falusi templomoknál a taksonyi épület egy-egy eleme visszaköszön: a bejárati kapuzattal összefogott harangfalas képzés a legegyszerűbb minőséggel készült templomnak is Árkay-védjegye az '50-60-as évek fordulóján. Szalkszentmárton, Vecsés, Hernád és Móricgát redukált formálású teremtemplomainak

szinte egyetlen „dísz” e formaképzési megoldás – mely alapvetően fel kívánja oldani a toronyépítés elleni politikai nyomást, mégis éppen monumentalitásával igen reprezentatív eszköze tudott lenni egy kis méretű templomnak is. Ezek az épületek sok viszontagság közepette, egyszerű anyagokból és hagyományos építéstechnológiával valósultak meg. Igazán nagy jelentőséget talán még az előttük megépült Győr-kisbácsi templomnak tulajdoníthatunk, mely ideáltervként, kötöttségek ismerete nélkül, szinte csak a „fióknak” készült, és a győri megyéspüspök közbenjárására tudott mégis „csodával határos módon” megvalósulni – de csak torony nélkül.

Árkay Bertalannak a BTM Kiscelli Múzeumban található építészeti hagyatékának elemző áttekintése feltárt további, eddig nem ismert 1945 utáni terveket is (Cegléd, Sopron) melyek ugyancsak a két világháború közötti templomépítészeti megújulási tendenciákat mutatják. Korábban Árkay szerzősségével kapcsolatba nem hozott épületek azonosítása is megtörténhetett, akár a tervekkel azonosan megépült tiszaszlári templom és a parádsasvári kápolna, akár a jelentős változásokkal megvalósult újtikosi templom esetében. Az építészeti ouvre komplex bemutatásához hozzá tartoznak a meghíúsult építkezési szándékok terveinek elemzése (tiszalöki, nyárasi tervek), melyek legfőképp az '56-os forradalom utáni kádári államhatalom egyházpolitikájának jellegét is bemutatják számunkra, ugyanakkor építészeti variációkon keresztül átkötést adnak a '60-as évek elején

33 Mörícgáti r. k. plébánia templom terve, homlokzati vázlat

megvalósult néhány templom építészeti formálásának pontosabb értékeléséhez. (33. ábra)

Árkay kompromisszumokkal teli templomépítkezései az 1945-64 közötti korszak ellehetetlenülő politikai közege időszakában jellemrajzot mutatnak számunkra. További kutatásoknak kell rámutatnia a monografikus értékelésen túl Árkay hatására – mint legismertebb „templomépítő” szaktudása meghatározó volt korszakának. Személyes ismeretségi körét nehéz pontosan felfejteni, de a katolikus egyház vezető köreiben mozogva számos egyházmegyei főépítéssel tarthatta a „nem hivatalos” kapcsolatot, így hatása kimutatható már az eddigi alap kutatásokban felmerült, rangosabb építészeti minőséget képviselő építésztervezők személye kapcsán. Márkus Béla Eger környékén Makláron (Szentháromság templom, 1948-50) és később Kerecsenden (Világ Királynője római katolikus templom, 1960-97) épít plébánia-templomokat felrobbantott épületek helyén az Árkay Bertalan által is követett „Római iskolás stílusban”, Vándor Ferenc veszprémi egyházmegyei építész dunántúli épületeinél részletképzéseiben fedezhetünk fel Árkay-motívumokat: míg a Hárskúton épült Magyarok Nagyasszonya római katolikus templom (1949-51) esetében a modern építészeti elemekkel megújuló falusi plébániatemplom minta követésén túl a balatonlellei templomnál látható misztikus fényhatásokkal operáló oltárkompozíció, Pölöske Szűz Mária Szaplótelén Szíve római katolikus temploma (1949-60) esetében a kapuzat konzolosan előre

nyúló vasbeton előtetője és a térbelsőben a megemelt szentélytér kápolna-oltártér-oratórium funkcionális és formai tagoltsága szorosan kapcsolatban hozható Árkay városmajori templomának kompozíciójával (amely megoldást vizsgált időszakunkban a ceglédi templomtervénél használt). Az Árkay által igen nagy figyelemmel komponált főhomlokzat horti templomnál alkalmazott monumentális háromnyílásos homlokzatfal-mintája köszön vissza a Mezős Mihály által tervezett Mélykút Árpád-házi Szent Erzsébet templománál (1959-61) vagy hasonlóan Budapest XX. kerületi pannónia utcai Jézus Szíve templomnál (1948-50). Árkay Bertalan igazán nagy innovációja ugyanakkor nem terjedt el a hazai katolikus templomépítészetben: a homlokzati harangfal kis templomoknál jó alternatívát jelenthetett volna a toronyépítés nehézkes ügymenetét elkerülni.

Árkay Bertalan II. világháborút követő templomépítészeti munkásságának feltárásával egy eddig csak részleteiben kutatott és alig publikált folyamat: hazai templomépítészetünk ellentmondásosnak tartott 1945-89 közötti korszakának egy jól megfogható időszakát kívántuk értékelés tárgyává tenni, az elsőként ismertetett dokumentumokkal egy szélesebb kutatás alapjait meghatározni. A jól körülhatárolható témával és korszakkal e monografikus feldolgozásban a már előrehaladottabb társadalom- és egyháztörténeti kutatásokhoz jól illeszkedő építésztörténeti periodizáció rajzolódik ki.

BIBLIOGRÁFIA

- Baku Eszter: Weichinger Károly és a pécsi Pálos templom és kolostor építéstörténete. In: Sarbak Gábor (szerk.): *Pálosaink és Pécs*. Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék Kiadója, Budapest 2016.
- Baku, Eszter: L'influenza del Novecento italiano nell'architettura ungherese tra le due guerre mondiali. *Thema: Rivista dei beni culturali ecclesiastici* 2014. Paper: linfluenza-novecento-italiano-nellarchitettura-ungherese-guerre-mondiali/
- Balogh Ádám: Akácfa tükör – közösségi ház Hernádon. Építészfórum. 2011. június 27-én. <http://epiteszforum.hu/akacfa-tukor-kozossegi-haz-hernadon> (Utolsó megtekintés: 2015. 05. 05.)
- Balogh Margit: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. 2. köt. 1944–2005. História–MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2005.
- Balogh Margit: „Isten szabad ege alatt” – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között. In: Balogh Margit (szerk.): *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után*. Kossuth Kiadó, Budapest 2008.
- Balogh Margit: Egyházak a szovjet rendszerben (1945–1989). In: Kolléga Tarsoly István (főszerk.): *Magyarország a XX. században*. 2. köt. Babits Kiadó, Szekszárd 1997. 386-439.
- Biczó Zalán: „Bemegyek szent templomdba” – A XX. században épült templomok a Győri Egyházmegyében. „Szentlélek” Templom és Otthonfenntartó Alapítvány, Győr 2007.
- Birbauer Virgil: A magyar építőművészet jelen állapota – modern irányú fejlődésének és szükségessége és akadályai. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* Vol.62. (1928) No.49-50. 318-329.
- Dr. Birbauer Virgil: Templomépítés Magyarországon... *Tér és Forma*. 1930. 216-219.
- Csáki Tamás: Modernitás, monumentalitás, liturgikus reform. Árkay Aladár és Bertalan templomai, templomtervei 1930 körül”, In: *Utóirat - Post Scriptum (A Régi – új Magyar Építőművészet melléklete)* Vol.8. (2008/5.) No.46. 37-41.
- Csonka, Paul: Bau einer elliptischenSchalenkuppel in Ungarn. *Die Bautechnik* Vol.36. (1959) No.11. 422-423.
- Dóczi Erika: „Míg kövekből templomot emelnek, kövekként maguk is templommá épüljenek...” – Szakrális építészet Magyarországon 1945-1989. In: *Utóirat – Post Scriptum* VIII./46. (2008) 47-51.
- Ferkai András: Építészet a második világháború után. In: Sisa József - Dora Wiebenson (eds.): *Magyarország építészetének története*. Vince Kiadó, Budapest 1998. 305-329.
- Ferkai András: *Molnár Farkas*. Terc, Budapest 2011.
- Fischer József (et.al.): Az építészet háború utáni feladatai Magyarországon. *Tér és Forma* No.11 (1944-45) 158-159.
- Gábor Eszter: A Római iskola építésze. In: *Művészet* Vol.18 (1977) No.12. 11–15.
- Gál István: *A vecsési Andrássy-telepi Szűz Mária Szeplőtelen Szíve nevét viselő templom építésének története*. Magánkiadvány, (Budapest) 2013.
- Genthon István (et.al.): *Nógrád megye műemlékei*. (Magyarország műemléki topográfiája III.) Akadémiai Kiadó, Budapest 1954.
- Gergely, Jenő: *A katolikus egyház Magyarországon 1944-1971*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1985.
- Hartmann Gergely: *Templomaink tegnap és ma – Győr-Moson-Sopron Megye templomépítésze 1897–2014*. Győr-Moson-Sopron Megyei Építész Kamara, Győr 2016.
- Krähling János: Gyülekezeti központok a XX. század szakrális építészetében. In: *Építés- Építészettudomány* Vol.36. (2008) No.1-2. 119-127.
- Krähling János: XX. századi evangélikus templomépítészet Magyarországon a rendszerváltozásig. In: Krähling János – Vukoszávlyev Zorán (szerk.): *Új evangélikus templomok*. Luther Kiadó, Budapest, 2008. 21-28.
- Krähling János (et.al.): Architectural drawing and education - Principles to the evaluation of the historic plan collection at Budapest University of Technology and Economics. *Architectura Hungariae* Vol.14. (2015) No.1. 7-18.
- Krähling János – Baku Eszter (szerk.): *Építészettörténeti rajztár 1. – A BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszékének rajzgyűjteménye*. BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, Budapest 2016.

- Lantos Edit: Három-négy egyszerű paszellszín – A II. Vatikáni Zsinat liturgikus rendelkezéseinek hatása a templomokra és a templomba járókra. In: *Utóirat – Post Scriptum* VIII./46. (2008) 42-46.
- Lantos Edit: Római katolikus templomépítészet Magyarországon 1945 után – Az 1945 és 1957 közötti időszak. In: *Művészettörténeti értesítő* Vol.58. (2009) No.2. 223-244.
- Lavinia Stan, Lucian Turcescu: Church and State under Real Socialism. In: *Internationalist doctrines during the years of real communism in Europe*.
- Nagy, Mihály Zoltán – Zombori, István (eds.): Állam és egyház kapcsolata Kelet-Közép-Európában 1945-1989 között – Intézmények és módszerek. Budapest, METEM Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány 2014.
- Németh Norbert: *A balatonlellei plébánia története*. 2011.
- P. Szűcs Julianna: *A Római Iskola*. Corvina, Budapest 1987.
- Pamer Nóra: *Magyar építészet a két világháború között*. Műszaki Kiadó, Budapest 1986.
- Petrovicz Attila: Római katolikus templom – Kisbácsa. Építészfórum. <<http://epiteszforum.hu/romai-katolikus-templom-kisbacs>> (Utolsó meglejtés: 2015. 05. 17.)
- Pusztai László: (c.n.) *Magyar Építőművészet 1972/5*. 60-61.
- Rados Jenő: *Magyar építésztörténet*. Terc, Budapest 2013.
- Regőczy István: *Az Isten vándora*. Szent István, Budapest 1991.
- Rév Ilona: *Templomépítészetünk ma*. Corvina Kiadó, Budapest 1987.
- Simon Mariann: Minták és módszerek – A hetvenes évek hazai építésze és a karakter. Építés- Építésztudomány Vol.29. (2001) No.3-4. 347-360.
- Somogyi Antal: *A modern katolikus művészet*. Dom Kiadás, Budapest 1933.
- Somogyi Antal: Árkayné Szehtló Lili művészete. *Vigilia* 1960/5. 274-279.
- Stan, Lavinia – Turcescu, Lucian: Church and state under real socialism. In: Jouannet, Emmanuelle – Motoc, Iulia (ed.): *Les doctrines internationalistes durant les années du communisme réel en Europe - Internationalist doctrines during the years of real communism in Europe*. (Collection de l'umr de droit comparé de Paris Vol. 27.) Société de Législation Comparée, Paris 2012. 75-96.
- Szekeres-Virág Judit: Árkay Bertalan (1901-1971). *Műemlékvédelem* Vol.26. (1982) No.2. 146-149.
- Szilágyi András: *A magyar iparművészet története 1945 után. Különös tekintettel a design fejlődésére és a szilikát művészetekre (kerámia, üveg, porcelán)* (PhD disszertáció) ELTE, Budapest 2011.
- Tóth Ferenc: *A Horti Egyházközség Története*. Hort Község Egyházközsége, Hort 2001.
- Tölgyes Orsolya: Árkay Bertalan (szócikk). *Artportal* <<http://artportal.hu/lexikon/muveszek/arkay-bertalan-4>> (Utolsó meglejtés: 2015. 10. 10.)
- Völgyesi Zoltán: A kommunista egyházpolitika szakaszai Magyarországon 1948-tól 1964-ig. In: *Mediárium* (Társadalom – egyház – kommunikáció) Vol. 5. (2011) No. 4.
- Vukoszávlyev, Zorán: Church At The Border - Church Architecture in Hungary from the start of 20th Century. In: Giorgio Della Longa, Antonio Marchesi, Walter Zahner (szerk.): *Arte Architettura Liturgia Esperienze internazionali a confronto 6: Atti dell'8° Convegno Internazionale Venezia 21 e 22 ottobre 2010*. Alcion Edizioni, Venezia 2014. 17-41.
- Vukoszávlyev, Zorán: Perception of Latin America's church architecture in the time of II Vatican Council - Studies from East-Central Europe: La percepción de la arquitectura eclesial latinoamericana en la época del Concilio Vaticano II. - Estudios desde la Europa centro-oriental. *Actas del Congreso Internacional de Arquitectura Religiosa Contemporánea IV*. (2015) Paper Borrador 01-6.
- Vukoszávlyev Zorán – Urbán Erzsébet: Magyarország templomépítésze 1945–1964 között – Vázlatok a szintetizáló építésztörténeti értékelésekkel megállapítható építészei folytonosságról. Építés-Építésztudomány Vol.44. (2016) No.3-4. (megjelenés alatt)
- Winkler Barnabás – Domján Kornélia (szerk.): *Posztumusz Ybl Miklós-díj 2010*. HAP Galéria, Budapest 2010.
- A Győr-Gyárvárosi új Róm. Kath. templom. *Magyar Iparművészet* Vol.33. (1930.) No.3-4. 49-56.
- www.szakralis.hu; www.egyhaziepiteszet.wordpress.com

ÁBRÁK FORRÁSA

- 01 Urbán Erzsébet
- 02 Urbán Erzsébet
- 03 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/5. 68.138.28/5
- 04 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/5. 68.138.27/3
- 05 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/5. 68.138.31/4
- 06 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/5. 68.138.22/3
- 07 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/5. 68.138.30/2
- 08 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/6. 68.138.23/1/1
- 09 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/6. 68.138.23/4/1
- 10 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/6. 68.138.23/25
- 11 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/6. 68.138.23/2
- 12 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/6. 68.138.45/30
- 13 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/6. 68.138.24/8/1
- 14 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/6. 68.138.32/2
- 15 Győr-Kisbácsai egyházközség tulajdona
- 16 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/6. 68.138.24/1
- 17 Győr-Kisbácsai egyházközség tulajdona
- 18 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/6. 68.138.29
- 19 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/6. 68.138.40/1
- 20 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/6. 68.138.37
- 21 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/6. 68.138.33_4
- 22 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/6. 68.138.33/1
- 23 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/6. 68.138.33/1
- 24 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/6. 68.138.35
- 25 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/6. 68.138.43/2
- 26 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/6. 68.138.36/1
- 27 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/6. 68.138.41
- 28 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/6. 68.138.44
- 29 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/6. 68.138.44
- 30 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/6. 68.138.47
- 31 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/6. 68.138.34/5
- 32 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/6. 68.138.34/1
- 33 BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjtemény VIII/6. 68.138.43/6

URBÁN ERZSÉBET

Építész, 2015 óta doktorandusz hallgató az Építészettörténeti és Műemlék Tanszéken. 2012-2013 között ugyanitt demonstrátor. Kutatási területe: a szocializmus hatására bekövetkező változások a magyarországi római katolikus egyház épületállományában, valamint a történeti és kortárs építészet összeegyeztethetősége az örökségvédelemben.

E-mail: urban.e.bme@gmail.com

VUKOSZÁVLYEV ZORÁN PHD

Építész, műemlékvédelmi szakmérnök. Egyetemi docens a BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszéken. MTA-OTDT Pro Scientia Aranyérmes, Magyar Állami Eötvös Ösztöndíjas, MTA Bolyai Ösztöndíjas. Kutatási területe: a kortárs szakrális építészet, a '45 utáni hazai építészettörténet és a kortárs örökségvédelem.

E-mail: zoran@eptort.bme.hu